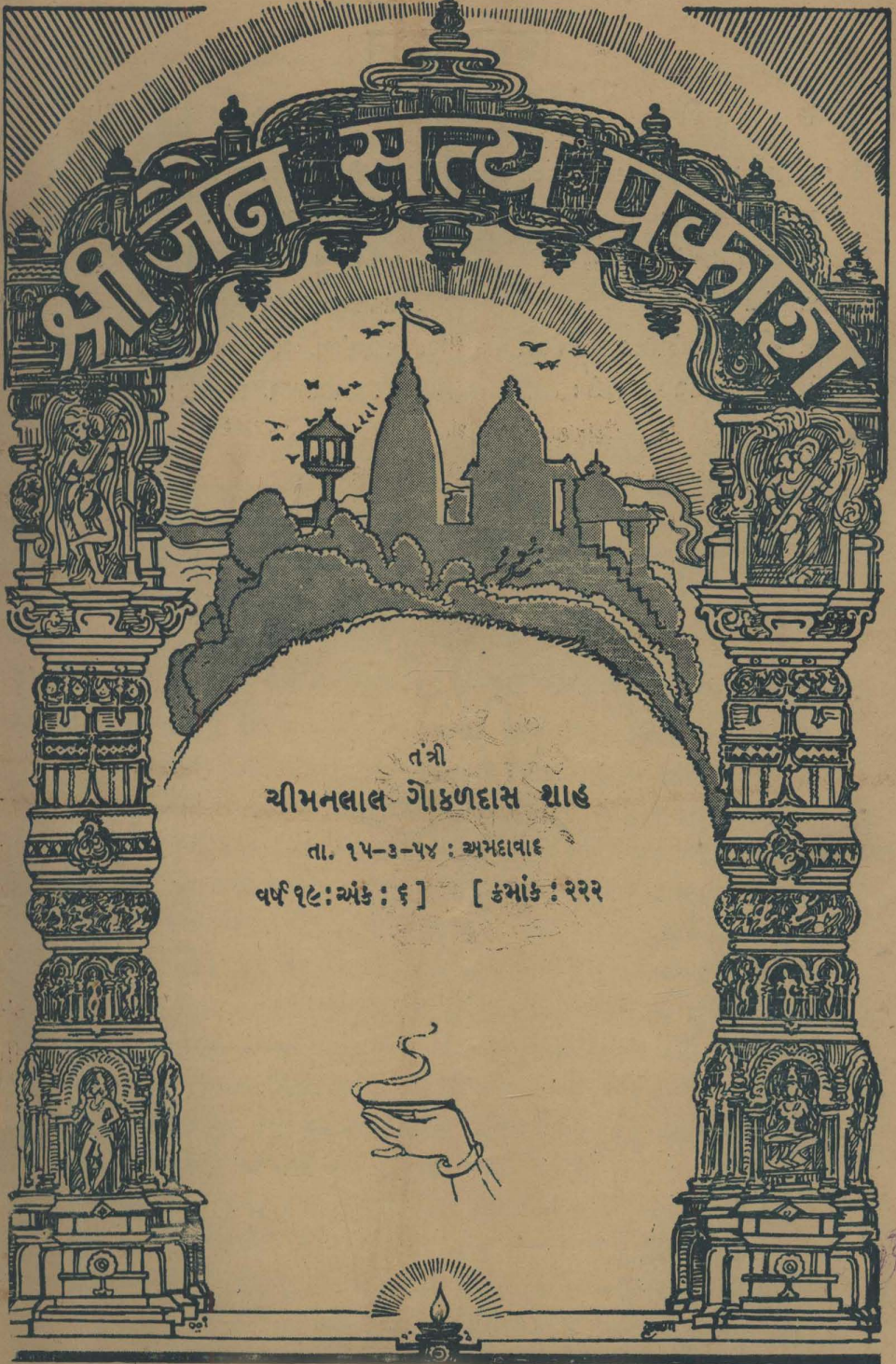

अनु-३

तंत्री
 श्रीमनलाल गोकणदास शाह
 ता. १५-३-५४ : अमदावाद
 वर्ष १९: अंक : ६] [कंभांक : २२२

विषय-दर्शन

अंक	विषय	लेखक	पृष्ठ
१.	कथा सुष्ठी सुष्ठी कृत्या कान :	पू. सु. श्री. महाप्रभवविजयल :	७३
२.	उदयन-विहार :	पं. श्री लालचंद्र ल. गांधी :	७५
३.	अदार नातरां :	श्री. जयबिम्बु	८१
४.	संसारि आत्मा :	श्री. मोहनलाल भडोता अम. अ.	८६
५.	इविवर सुरचंद्ररचित पदैकविंशति ग्रंथ :	श्री. अग्ररचंद्रल, लंवरलालल नाड्या :	८८
६.	नंदिनी आद्य पद्यत्रयुटी :	प्रो. श्री. हीरालाल र. कापडिया :	९३

॥ ॐ અર્હમ્ ॥

અસ્થિલ ભારતવર્ષીય જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક
મુનિસમ્મેલન સંસ્થાપિત

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું માસિક મુદ્રણપત્ર
જેશિંગમહાઈની વાડી : ધીકાંટા રોડ : અમદાવાદ (ગુજરાત)

વર્ષ : ૧૯

વિક્રમ સં. ૨૦૧૦ : વીર નિ. સં. ૨૪૭૮ : ઈ. સ. ૧૯૫૪

ક્રમાંક

અંક : ૬

ફાગણ સુદિ ૧૨ : સોમવાર : ૧૫ માર્ચ

૨૨૨

કથા સુણી સુણી કૂટયા કાન

લેખક : પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રીમહાપ્રભાવિજયજી

ગામડાના એક મંદિરમાં એક સંન્યાસી રહેતો હતો. તે સવારે હંમેશાં કથા વાંચતો અને રાતે ભજનની ધૂન લગાવતો. ભજનમાં જેટલા માણસો આવતા એટલા કથામાં નહોતા આવતા. આવનારાઓમાં કેટલાક ખુદ્દાઓ નિયમિત આવતા. ક્યારેક એ ઓકાં ખાતા તો ક્યારેક અરસપરસ વાતચીત કરી કથાનો સમય પૂરા કરતા.

સંન્યાસી ઘણો સરળ હતો, ભગવાનનો ભક્ત અને નિઃસ્પૃહી પણ એટલો જ. એક દિવસે જ્યારે એ રોજના કાર્યક્રમ પ્રમાણે કથા વાંચી રહ્યા હતા ત્યારે મંદિર પાસેથી એક ઘોડેસવાર પસાર થઈ રહ્યો હતો. એને ઉતાવળ હતી છતાં કથા સાંભળવાનું એને મન થયું. એ સંન્યાસી સામે બેસીને કથા સાંભળવા લાગ્યો. ત્યાગ અને વૈરાગ્યની કથા સાંભળી એ ખૂબ પ્રભાવિત થયો; ત્યાં સુધી કે એને એનું ચાહુ છવન ડંખવા લાગ્યું. એને એની ફરજ બળવવાની હતી એટલે કથા સાંભળી એ તરત જ નિયત સ્થાને પહોંચી ગયો. ખીજા દિવસથી એણે પોતાના છવનક્રમમાં ફેરફાર કર્યો. કથામાં સાંભળેલા કેટલાક નિયમો એણે આચારમાં મૂક્યા, અને એ નિયમો પાળવામાં ખૂબ તકેદારી રાખવા માંડ્યો.

લગભગ એક વર્ષનો ગાળો વીતી ગયો, ત્યારે એ જ માર્ગે થઈને એ ઘોડેસવાર નીકળ્યો. એ જ મંદિર, એ જ સંન્યાસી, એ જ શ્રોતાઓ એણે ફરીથી જોયા. એને વિચાર થયો કે, 'કેમ કોઈના ઉપર આ કથાની અસર થતી નથી? શું કથાનો દોષ છે, સંન્યાસીનો કે શ્રોતાઓનો?' એને જણાયું કે કથામાં તો દોષ નહોત્ય. સંન્યાસી નિઃસ્પૃહી છે, એને પેટપૂર મળે એટલે બસ. ખરેખર આમાં દોષી કોઈ

૭૪]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૧૬

હોય તો આ સાંભળનારા જ લાગે છે. એણે એકેએક શ્રોતાને હાથથી ઠઠોળ્યા, પગ દબાવ્યા, માથું ધુણાવ્યું.

‘તમે આ શું કરી રહ્યા છો?’ સંન્યાસીએ કથા વાંચતાં ઉગ્ર થઈ પૂછ્યું.

‘મહારાજ! હું જોઈ છું કે, આ લોકોમાં ચેતન છે કે નહિ? શું બધાએ માટીના પૂતળા જેવા છે? એક જ દિવસના કથાશ્રવણથી તમે જણાવેલા નિયમોની જે અસર થઈ છે તે આજ દીન સુધી હું ભૂંચ્યો નથી એટલું જ નહિ પણ તેજ દિવસથી મેં મારા જીવનમાં ફેરફાર કરવા માંડ્યો છે. પણ હમેશાં સાંભળનારા આ લોકોને કાંઈ જ અસર નથી એ એક આશ્ચર્ય છે.

‘મહાનુભાવ, આ લોકોની દશા તો ‘કથા સૂણી સૂણી ફૂટ્યા કાન, તો યે ન આઠ્યું પ્રહ્મજ્ઞાન’ જેવી છે.’ સંન્યાસીએ વાતની સ્પષ્ટતા કરી.

‘ત્યારે આ લોકોને કથા સાંભળાવવાનો શો અર્થ!’ ઘોડેસવારે નમ્રપણે જિજ્ઞાસા કરી.

‘હું તો મારી ફરજ બજાવી રહ્યો છું કહ્યું છે કે—

“ન ભવતિ ધર્મઃ શ્રોતુઃ વક્તુસ્ત્વેકાન્તતો ધર્મઃ ॥”

—શ્રોતાને ધર્મબોધ થાય કે નહિ પણ વક્તાને તો એકાંતિક ધર્મનો લાભ થાય જ છે.

એ ફરજ મારો ધર્મ છે.’ સંન્યાસીએ ખુલાસો કર્યો.

‘મહારાજ’ આજે હું આપનો શિષ્ય બનવાના ઈરાદે આવ્યો છું. મને દીક્ષા આપો. ઘોડેસવારે પોતાનું હૃદય ખુલ્લું કર્યું.

‘ભાઈ! આજે વર્ષોના કથાવાચનનું ફળ હું જોઈ રહ્યો છું. મને શ્રદ્ધા છે કે કથાવાચન કદી નિષ્ફળ જતું નથી.’ સંન્યાસીએ આત્મસતોષ બહોર કર્યો.

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ : ૮૭ થી ચાલુ

અસલ રૂપને ઊડ્યા વિના એ કદી બની શકતું નથી કે તે સુખ-દુઃખ આદિ જે વાસ્તવમાં તેનાં નથી તે પોતાનાં સમજવા લાગે. જેવો તે પોતાના મૂળરૂપને ભૂલીને બીજા રૂપમાં આવી જાય છે તેવું જ તેના સ્વભાવમાં પરિવર્તન થઈ જાય છે. આ પરિવર્તન અપરિણામી પુરુષમાં કદાપિ સંભવ નથી હોતું. એટલા જ માટે પુરુષ પરિણામી છે. બીજા વાત એ છે કે, સુખ-દુઃખ આદિ પરિણામ ચૈતન્યપૂર્વક છે. જડ પ્રકૃતિને આ પરિણામોનો અનુભવ નથી થઈ શકતો, એની દશામાં એ જ માનવું જોઈએ કે, પુરુષ પરિણામી છે.

સાંખ્ય પુરુષને કર્તા નથી માનતો. પુરુષ સાક્ષી માત્ર છે,^૧ એવો એનો વિશ્વાસ છે! પરિણામવાદની સિદ્ધિની સાથેસાથ કર્તૃત્વ પણ સિદ્ધ થઈ જાય છે. સુખ-દુઃખ આદિનો અનુભવ ક્રિયા વિના થઈ શકતો નથી. અથવા એમ કહેવું જોઈએ કે સુખ-દુઃખ આદિ ક્રિયારૂપ જ છે. એની અવસ્થામાં પુરુષને અકર્તા અને નિષ્ક્રમ્ય કહેવો ઠીક નથી. આત્મા ‘કર્તા છે’—એ લક્ષણ આ જ વાતની પુષ્ટિને માટે છે.

[અપૂર્ણ]

૧. તસ્માન્ન વિપર્યાસાત્ સિદ્ધં સાક્ષિત્વમસ્ય પુરુષસ્ય ।

વૈવલ્યં

માખ્યસ્યં

દ્રષ્ટત્વમકર્તૃભાવશ્ચ ॥ સાહ્યકરિકા ૧૧

*ઉદયન-વિહાર

લેખક : પં. શ્રીચુન લાલચંદ્ર ભગવાનદાસ ગાંધી, વડોદરા

ગૂજરાતને ગૌરવશાલી કરનારા જે સુયોગ્ય અધિકારીઓ ગૂજરાતને સદ્ભાગ્યે મળ્યા હતા, તેમાં મંત્રીશ્વર ઉદયન અને તેમના સુપુત્રો મંત્રીશ્વર વાગ્ભટ (વાહડ) તથા દંડનાયક આમ્બલટ (અંબડ)નાં નામો ખાસ સંસ્મરણીય છે. સિદ્ધરાજ અને કુમારપાલ મહારાજાઓના રાજ્યસમયમાં થઈ ગયેલા રાજનીતિ-દક્ષ યુદ્ધવીર, દાનવીર અને ધર્મવીર તે સંજ્ઞાઓની કીમતી સેવા ભૂલી ન શકાય તેવી હતી. ગૂજરાતના ઇતિહાસમાં અને જૈનસમાજના ઇતિહાસમાં તેનું મહત્વભયું સ્થાન છે.

ગતવર્ષમાં એક શિલાલેખ જાણવામાં આવ્યો છે, તેમાં પ્રાચીન ઉદયન-વિહારની પ્રશસ્તિ છે, તે વાંચતાં-વિચારતાં ગૂજરાતના તત્કાલીન ઇતિહાસનું સંસ્મરણ થઈ આવે છે-એ સંખંધમાં અહીં થોડું જણાવવું ઉચિત છે. આ શિલાલેખ હાલમાં ધોળકામાં રણછોડાજીના નામથી ઓળખાતા મંદિરમાં રણછોડાજીની મૂર્તિ પાછળ રહેલો છે. તેની પાછળ ભીંત આવેલી હોઈ એ ત્યાંથી વંચાવો મુશ્કેલ હતો; પરંતુ મારા વિદ્વાન મિત્ર ડૉ. મંજુલાલ ર. મજમુદાર થોડા મહિનાઓ પહેલાં ત્યાંના અધિકારીઓ અને મહાંતજીની સહાનુભૂતિથી દક્ષિણથી એ શિલાલેખની રચીંગ કોપી (કાગળ દખાવાને લીધેલી નકલ) લઈ આવ્યા હતા અને મને તે વાંચવા આપી હતી-મેં તેની પાછળ કેટલાય સમય સુધી પરિશ્રમ કર્યો હતો-જેના પરિણામે આ શિલાલેખને તેના સંભવિત અર્થ-તાત્પર્ય સાથે અહીં દર્શાવી શકું છું.

આ શિલાલેખ સંસ્કૃત ભાષામાં પદ્યમાં છે. વિસ્તૃત શિલા પર પંડીમાત્રામાં મનોહર સ્થૂલ અક્ષરોમાં ૨૩ પંક્તિઓમાં તે ઉછીણું થયેલો છે. પ્રત્યેક પંક્તિમાં બાવન જેટલા અક્ષરો સમાવેલા છે. આ શિલાલેખ, પાછળના ત્રીજા ભાગ રૂપ જણાય છે. કારણ કે તેમાં શ્લોક ૭૦ થી શરૂઆત છે, એ પહેલાના ૬૯ શ્લોકો હોવા બંધ એ, દુર્ભાગ્યે તે ભાગો મળ્યા નથી. પાછળનો ભાગ પૂર્ણ જણાય છે. તેમાં ૭૦ થી ૧૦૪ સુધીના શ્લોકો છે, તે વિવિધ હંદોમાં જણાય છે. આ શિલાલેખની બંને બાજુની કિનારાના અક્ષરો તથા વચ્ચે કેટલાક અક્ષરો નકલમાં બરાબર ઊઠ્યા નથી. તેમ છતાં અસ્પષ્ટ અક્ષરોવાળા ભાગને શક્ય અનુમાનથી સુસંગત કરવા-સ્પષ્ટ કરવા અહીં કેટલોક પ્રયત્ન કર્યો છે. આ શિલાલેખ, એ પ્રાચીન જૈનમંદિર ઉદયન-વિહારમાં હોવા જોઈએ. ઉદયન-વિહાર ગૂજરાતમાં-આશા-પક્ષીમાં આસાવણમાં (અમદાવાદ વચ્ચે પહેલાંની નગરીમાં) હતો-એવા ઉલ્લેખો મેં અન્યત્ર (જેસલમેર ભંડાર ડિ. કેટલોગમાં) દર્શાવ્યા છે. આઠસો વર્ષો પહેલાનો-મહારાજા કુમારપાલના સમયનો આ શિલાલેખ છે. તેમાંના ૧૦૧ શ્લોકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે એ ઉદયન-વિહાર (જિનમંદિર) મંત્રી વાગ્ભટે કરાવ્યો હતો, દેવાવમાન જેવું સુંદર એ મંદિર સુપ્રસિદ્ધ આચાર્ય શ્રીહિમચંદ્રશરિના આદેશથી બંધુ હતું-એ એમાંના ઉલ્લેખથી જણાય છે. એ ઉદયન-વિહારની પ્રશંસનીય પ્રશસ્તિ રચનાર પ્રમુખશતકાર સુપ્રસિદ્ધ કવિ રામચંદ્રશરિ (શ્રીહિમચંદ્રશરિના પૃથ્વીર) છે, જેમનો વિસ્તૃત પરિચય નલવિદ્યાસ નાટક (ગા. ઓ. સિ.)ની સંસ્કૃત

*અમદાવાદમાં આવેલ ઈડિયા ઓરિયન્ટલ કોન્ડરન્સના ૧૭મા અધિવેશનમાં ‘પ્રાકૃત એન્ડ જૈનીઝમ’ વિભાગમાં તા. ૧-૧૧-૫૩ના દિવસે આ નિબંધ સંક્ષેપમાં હિંદી પરિચય સાથે વાંચવામાં આવ્યો હતો.

७६]

श्री. जैन सत्य प्रकाश

[वर्ष : १६]

प्रस्तावनाभां अमे आपो छे. डोंकलुना भस्विडालुन पर विजय भेणववाभां दंडनायक अ'अडे (मंत्री वाज्जटना अधुअे) के पराक्रम दर्शावुं छतुं, ते तथा पीला पयु अनेक छेअेपो आभां छे-अेनुं समर्थन पीला प्रभाषो द्वारा अे तैहासिक अनुसंधानभां करी शकशे. छाल अडी भूण शिवावेअनी नकल पकितना न'अर साथे श्योडना रूपभां व्यवस्थित करीने, गूणराती अनुवाद साथे दर्शावुं छुं.

कुमारपालभूपाल-समकालीन शिलालेख

उदयनविहार प्रशस्ति

[श्लोक ७० थी १०४]

- [१] रिपौ शक्तिः प्रभौ भक्तिस्त्यागे रागो नये न(ल)यः ।
इदं चतुष्टयं यस्मिन्नाशैशवमस्वडितं ॥ ७० ॥
तं मल्लिकार्जुनमनर्ध्यपराक्रमां क...
- [२] .....वीं नृपतेः प्रतापः ॥ ७१ ॥
यद्विक्रमस्मरणसंभृतसाध्वसोत्थ-
व्याकंपतांडवचलाचलपाणयस्ते ।
अद्यापि भृंगिविमुखां दयितास्तने.....
- [३] ....षेन्मेषो जितहुतभुजो जामदन्यस्य तस्य ।
स्थानं येनाद्भुतशतकृता क्षुंदता कंदबंधाद्
राजन्यानां परिभवभृतां कः कृतो नोपकारः
- [४] ....द्धी विज्जोद्यतस्य
यस्यान्वहं विहृतमुन्मदवल्लमेन ॥ ७४ ॥
समररंगभुवां शरपाणिभिः
किमपि तांडवमादधतं सुहुः ।
यमभिवीक्ष्य.....
- [५] ....जयी कुंकणेशोक्षिपद-
बाणालीमिह तेन तस्य निशितैर्द्धनं क्षुरप्रैः शिरः ।
राजांतःपुरमत्र वह्निमविशत्पट्टद्विपोत्रापतद् य-
- [६] ....भयानुजर्जरगिरः पुलकावलीढाः ।
अद्यापि लाटसुदृशः पुरचत्वरेषु
गायंति शौर्यनयवैनयिकानि यस्य ॥ ७७ ॥

[६]

उदयन-विहार

[७७]

- यस्तुंगशृंगमुदाम.....
 [७] .....व्रतस्य तस्य
 श्रीसुव्रतस्य भृगुकच्छविशेषकस्य ।
 उत्तुंगशृंगशतविस्मितदेवदैत्यं
 चैक्यं चकार हरहाससहोदरं यः ॥ ७९ ॥
 जयं.....
- [८] यः कुमारविहारालये चैत्ये श्रीपत्तनस्थिते ।
 प्रतिमां कारयामास राजतीं नाभिजन्मनः ॥ ८१ ॥
 यस्याजन्म परांगनापरिहृति.....
- [९] .....यैकप[रमं] सत्यव्रते सौष्ठवं
 किं चान्यत्कथयामि यस्य परमा वीरेषु रेखाभवत् ॥ ८२ ॥
 .....मृते निभृतमम्बरे समरतूरनादाकुलैर्यः
- [१०] .....सुषयान्यभिहितानि नाकर्णयन् ॥ ८३ ॥
 एकांगवीरतिलकेन कृपाणखे[ल]-
 संपर्कपाठितभुजद्वितयेन येन ।
 युद्धेषु भूमि.....
- [११] .....समवेक्ष्य यस्य
 शौडीरकुंजरमहेभतुरंगभीष्मं ।
 उत्थाय पूकृतरवेण पलायमानाः
 शुद्धांतमादधति भूमिभुजः सलज्जं ॥ ८५ ॥
- [१२] .....पस्पृहं प्रसभप्रमृष्ट-
 दुष्टावरोधघुमुणाय चिराय यस्मै ॥ ८६ ॥
 द्विपपतिरदनाप्रक्षोदजातत्रणालीमयलिपि-
 रनुवर्षं भा... व ॥ ८७ ॥
 नतनृपतिमंडलीमुकुटकांतिक्रमक्रमान्
 विरोधिवसुधाभुजो युधि विस्मयनिधिक्रमान् ।
 गजैर्यदुपदाकृतैः क.....
- [१४] अनन्यविक्रमनिधेः किं तस्य लोकोत्तरं
 शश्वद्वीरमतल्लिकास्तुतमुन्नस्तंभस्य वीरव्रतं ।
 देशो येन स जगतः प्रति मुहुः क्षुण्णक्षितीश.....
- [१५] ०श्चनामाकं पुरं येन लाटदेशे निवेशितं ॥ ९० ॥
 अवन्तिषु कृताश्वदं ०टकुंजराश्वेसर.....

५५]

श्री. जैन सत्य प्रकाश

[वर्ष : १५]

तुरंगमचमूवृतो वनविहा.....

॥ ९१ ॥

घवलस्य वैरिसिंहः सुतोभूजयभूषणः ।

चैत्यं यः पार्श्वनाथस्य स्तंभतीर्थे व्यधापयत् ॥ ९२ ॥

विनयकौशल.....

[१७]

..... ॥ ९३ ॥

तीर्थप्रभावनोद्भूतपुण्यश्रीपुण्यजन्मनां ।

सप्तार्णवीकूलमूलर्षेखोलकीर्तिसंपदां ॥ ९४ ॥

अमारिडिडिमो.....वेक.....

[१८]

.....धन्यानां विद्यात्रितयवेधसां ।

श्रीहेमचंद्रसूरीणामादायादेशवैभवं ॥ ९६ ॥

सौवर्णकुंभरुचिभिर्जरितांतरिक्षं

संकल्पसंघटन.....

[१९]

..... ॥ ९७ ॥

भेरीसहस्रकुहरोत्थित तारतार-

भांकारपूरपरिपूरितविश्वरस्यं ।

अश्लिहाप्रशिखरस्थितसिंहपोत-

श्रेणीविसूत्रितपतंग.....

[२०]

[स्फटि] कनिभशिलासहस्ररोचिः-

प्रचयवलक्षितहर्म्यचंद्रशालं ॥ ९९ ॥

उपहसितसुरविमानं विमानमुनिवृंदजनितबहुमानं ।

निखिल.....

[२१]

.....या लक्ष्म्या ।

उदयनविहारमेतं व्यधापयद् वाग्भटो मंत्री ॥ १०१ ॥

जिनसंख्यान्याभरणान्येकाप्रां त्रिशतं ध्वजान् हेमनः ।

यः पूर्णा

[२२]

.....ध्वजस्ये

चंद्रादित्यावचूलधवलतरलसत्तारकातारमभं ।

शोभां चंद्रोदयस्य श्रयति विकसितेदीवरस्निग्धभासा

यावत् तावत् प्रभावं.....

[२३]

.....वरत्पनां कृतधियां शिरःशेखरः ।

प्रबभूवतनिर्मितिप्रथितकीर्तिकाभ्योदयः

प्रशस्तिमनुल्लसिमाभुक्त रामचंद्रो मृत्तिः ॥ १०४ ॥

અંક : ૬]

ઉદયન-વિહાર.

[૭૬]

અનુવાદ

(૭૦) શત્રુ પ્રત્યે શક્તિ, પ્રભુ (સ્વામી) પ્રત્યે ભક્તિ, ત્યાગ (દાન)માં રાગ(પ્રેમ), અને નય (ત્રીતિ)માં નય (લય) આ ચાર ગુણો જેને વિષે (જે અર્થમાં?) બાલ્યાવસ્થાથી લઈને અર્પાડત હતા.

(૭૧) તે રાજા (કુમારપાલ?) નો પ્રયત્ન પ્રતાપ ગણાય કે જેની કિંમત આંકી ન શકાય તેવા પંચાક્રમી મલિકાણ્ડુનને [તેણે હરાવ્યો]

(૭૨-૭૪) જેના વિક્રમને સંભારવાથી ભયભીત થતાં ઉત્પન્ન થયેલા કંપરૂપ તાંડવથી [શત્રુપક્ષના] હાથ ધૂણી રહ્યા હતા.....અગ્નિને જિતે તેવા, પરશુરામ જેવા પ્રતાપી તેના પ્રિતાપનું વર્ણન શું કરીએ?]

સેંકડો અદ્ભુત કરનારા અને મૂળ અન્ધમાંથી ચૂર્ણ કરનારા જેણે પરિભ્રમ પામેલા રાજાઓ (ક્ષત્રિયો) પર ક્યો ઉપકાર કર્યો ન હતો?...વિજય મેળવવામાં તરપર થયેલા, ઉન્નતોના વસ્ત્રભાષ્ટ્રો જેવા [જેના પ્રતાપે] નિરંતર વિહાર કર્યો હતો.

[૭૫-૭૭] રણમ્મંદામાં રંગમૂર્તિમાં વારંવાર આલુવાળા હાથ વડે કંઈક અદ્ભુત પ્રકારનું તાંડવ (વૃત્ત) કરતા જેને જોઈને કુંકણેશી (કોંકણ દેશના રાજા મલિકાણ્ડુને) એના પર આણોની પકિત ફેંકી, તેની તેણે તીક્ષ્ણ આણો વડે તેનું (મલિકાણ્ડુન-રાજાનું) મસ્તક છેલ્લું હતું.

આ પ્રસંગે રાજાના અંત:પુરે (જ્ઞાનખાનાએ-રાણીવર્ગ) અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો હતો, આ સમયે રાજ્યનો પટ્ટહસ્તી પડી ગયો હતો. (તેનું પતન થયું હતું.)

ભય પછી ગદગદ થયેલી વાણીવાળી, શેમાંય-યુક્ત થયેલી લાહદેશની સુંદરીઓ નગર (ભરચ)નાં ચૌરાઓમાં, જેના અર્પાડના શૌર્ય, નય (ત્રીતિ) અને વિનય ગુણોને ગાયંછે.

[૭૮-૮૦] જેણે ભુગુકમ્બ (ભરચ)માં તિલક સમાન સુવ્રતનું (સુનિસુવ્રત નામના વીશમા તીર્થકરનું) જીવું મનોહર ચૈત્ય (જિનમંદિર) કરાવ્યું હતું, જે હરના હાસ જેવું ઉન્નત્યક હતું અને જે જીવ્યાં સેંકડો શિખરો વડે દેવો અને દાનવોને પણ વિસ્મય પમાડે તેવું હતું.

[૮૧] જેણે પતન (પાટણ)માં રહેલા 'કુમાર-વિહાર' નામના ચૈત્યમાં નાભિજન્મ (અપભ્રંજન-આદીધર જિન)ની રજતમય (રૂપાની) પ્રતિમા કરાવી હતી.

[૮૨ થી ૮૬] જેને જન્મથી લઈને જીવન-પર્યંત પરનારીનો પરિહાર [એ નિયમ સદૃશ્ય હતો] તથા સત્યવ્રતમાં સૌષ્ઠવ હતું (જે સત્યવાદી હતા), હું ખીલું શું કહું? વીર પુરુષોમાં જેની પરમ રેખા હતી. ૮૨.

[યુદ્ધમાં રણભેરી વાગતાં] યુદ્ધનાં વાજિત્રોના નાદથી આકુલ વીરો સાથે યુદ્ધમાં કોઈનાં પ્રણુ કથનોને તેઓ સાંભળતા ન હતા. ૮૩

એકાંગવીરતિલક, તરવારનાં યુદ્ધ ખેલવામાં નિપુણ આલુવાળા જે વીરપુરુષે યુદ્ધમાં [અસાધારણ વીરતા દર્શાવી હતી]

શૌર્યશાલી શરરીરો, મોટા મતંગજે અને ઘોડાઓથી ભયંકર એવા જેના [યુદ્ધ-પરાક્રમને] જોઈને રાજાઓ [યુદ્ધ કરવા] જીદીને પોકારના અવાજ સાથે પલાયન કરી જતા હોઈ અંત:પુર (જ્ઞાનખાનાના રાણીવર્ગ) ને લજ્જિત કરતા હતા.

મોટા હાથીના દંતસગના અગ્રભાગના પ્રહારથી જેને અનેક વ્રણો થયા હતા, જે લિપિ જેવા જણાતા હતા. ૮૭

યુદ્ધમાં વિરોધી રાજાઓ જેના પરાક્રમથી વિસ્મય પામતા હતા, નમન કરતાં નરો

૬૭]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૧૬

પતિઓના મંડલના મુકુટોની કાંતિ વડે જેના ચરણો મનોહર જણાતા હતા; તથા જેને ભેટ કરેલા હાથીઓ વડે ત્યાંના [ભૂમિભાગ શોભતો હતો]

વીર અગ્રેસરો પણ જેના આહુરૂપી સ્તંભની નિરંતર સ્તુતિ કરતા હતા, અસાધારણ પરાક્રમ નિધિ તે વીર-શિરોમણિના લોકોત્તર (અસૌકિક) વીરમતનું વર્ણન શું કરીએ ? જેણે પ્રતિપક્ષી શત્રુરાગનો સંહાર કરી દેશને જગતમાં [નિષ્કંટક નિર્ભય સુરક્ષિત ગૌરવશાલી કર્યો]

[૯૦].....જેણે લાઠ દેશમાં પોતાના નામથી અંકિત પુર સ્થાપિત કર્યું હતું.

[૯૧].....અવનિ (માળવા) માં જેણે સ્થાન કર્યું હતું, શ્રેષ્ઠ હાથીઓ, ઘોડાઓ તથા [રથ-સુભટાદિ] સેના સાથે [વિજય પ્રયાણ કર્યું હતું.]

[૯૨-૯૩] ધવલનો પુત્ર વૈરિસિંહ થયો, જે નય (નીતિ) થી વિભૂષિત હતો; જેણે સ્તંભનીર્થ (ખંભાત) માં પાર્શ્વનાથનું ચૈત્ય (જિનમંદિર) કરાવ્યું હતું. ૯૨ વિનય-કુશલતા [આદિ સદ્ગુણોથી યુક્ત].....૯૩

[૯૪ થી ૧૦૧] તીર્થ (જૈન પ્રવચન) ની પ્રભાવનાથી ઉત્પન્ન થયેલી પુણ્યલક્ષ્મી વડે જેમનો જન્મ પુણ્ય (પવિત્ર) છે, જેમની કાર્તિક-સંપદ સાત સાગરના કિનારા સુધી હિંચકી રહી છે. ૯૪ અમારિ-ડાંડમ (પડહ) [વગડાવવા વડે જેમણે સર્વત્ર દેશોમાં નિર્ભયતા અને શાંતિ વિસ્તારી છે.] ૯૫

[અનેક સુકૃતો વડે] ધન્ય, ત્રણે વિદ્યાઓ (શબ્દ, પ્રમાણ અને સાહિત્ય) ના-વિધાતા એવા પૂણ્ય શ્રીહુમયંદ્રસરિણના આદેશરૂપ વૈભવને લક્ષ્મીને. ૯૬.

જેણે (જે ઉદયન-વિહાર-જિનમંદિરે) સુવર્ણ કલશોની કાંતિથી આકાશને પીતવર્ણમય બનાવ્યું છે, સંકલ્પોને પૂરવામાં [જે કલ્પવૃક્ષ જેવું છે.....૯૭

હમ્મરો ભેરીઓમાંથી ઊઠતા દીર્ઘ વિસ્તૃત ભાંડાર-નાદોના પૂરથી વિશ્વને ભરી દેતું જે (ઉદયન-વિહાર) વિશ્વમાં રમણીય છે; આકાશને સ્પર્શ કરતાં જેનાં ઉચ્ચ શિખરો પર રહેલી સિંહશિશુની શ્રેણી વડે (સિંહચરની રચના વડે) [? સૂર્યના રચની ગતિ પણ થંભી જતી હતી.]

[જે ઉદયન-વિહારમાં] સ્ફટિકરત જેવી હમ્મરો શિલાઓના કાંતિ-સમૂહવડે હર્મ્ય (પ્રાસાદ) અને ચંદ્રશાલા શોભે છે. ૯૯

દેવોના વિમાનનો ઉપહાસ કરનારું, માન-રહિત એવા (નિરભિમાન) મુનિઓના સમૂહ વડે જેનું અહુમાન કરવામાં આવે છે તેવું, જે સકલ...-રચના-સમૃદ્ધિથી યુક્ત છે....

.....એવો આ ઉદયન-વિહાર (જિન-પ્રાસાદ) મંત્રી વાગ્બટે [વિપુલ] લક્ષ્મી વડે કરાવ્યો હતો. ૧૦૧

[૧૦૨-૧૦૪] જે (ઉદયન-વિહાર) માં જિનોની સંખ્યા (૨૪) પ્રમાણે આભરણો, તથા સુવર્ણના ૩૧ ધ્વજો હતા.....

જે મંદિર ધ્વજથી રમણીય લાગે છે.....

ન્યાં સુધી, ચંદ્ર અને સૂર્યરૂપ ઝુમખાવાળું અને અત્યંત ધવલ (ઉજ્જવલ) દેહીધ-માન તારારૂપ મોતીવાળું આકાશ, વિકરવર કમળ જેવી સુંદર કાંતિ વડે ચંદ્રોદય (ચંદ્રવા) ની શોભાને ધારણ કરે છે; ત્યાં સુધી પ્રભા-શાલી આ જિનમંદિર વિજયવંતું વર્તે.]

કૃતસુદ્ધિ (બુદ્ધિશાલી) શ્રેષ્ઠ આત્માઓમાં શિરોમણિ જેવા, સૌ પ્રખ્યાતોની રચના વડે પ્રખ્યાત કીર્તિ અને અમીષ્ટ ઉદયવાળા રામચંદ્ર મુનિએ આ અસાધારણ પ્રશસ્તિ કરી છે. [૧૦૪]

અઢાર નાતરાં

લેખક : શ્રીયુત જ્યલિખ્યુ

રૂપાળી એવી મથુરા નગરી છે. રૂડા એવો જન્મનાનો આરો છે. આરા ઉપર વાદળથી વપ્તો કરતી ઊંચી એવી હવેલી છે.

એ હવેલીમાં કુબેરસેના નામની ગણિકા વસે છે. દેશોદેશમાં વિખ્યાત છે. ચાંદાના જેવી ઊંચળી, ફૂલ જેવી કામળા ને ચંદનની ડાળ જેવી નાજુક છે. ધંધા તો નીચો છે, પણ મન એનું નીચ નથી.

એ વારંવાર વિચારે છે: અરે! ન જાણું મેં પરભવ કેવાં પાપ કીધાં હશે, તે આ ભવે ગણિકાને લાં જન્મી! મારે સોનાનો તૂટો નથી, રૂપાની તાણુ નથી, જર-જવાહર જોઈએ એટલાં છે. ચારે ભંડાર ભરપૂર છે. પણ અરેરે! મારું મન જાણું સનું સનું છે! અંતર જાણું અધૂરું છે. મારું હસતુંય જોડું છે, રડતુંય જોડું છે! એમ જોડેજોડું આચરતાં જાણું જીવંતર સમૂળયું જોડું થઈ ગયું છે!

કુબેરસેના આમ વિચારે છે. એવામાં એ ગર્ભવતી થાય છે. પૂરે મહિને ખેલડાનાં દીકરો-દીકરી જન્મે છે. દીકરી અજવાળી રાત જેવી રૂડી છે. દીકરો સરળના તેજ જેવો મૂખાજો છે. ગણિકા મનમાં વિચારે છે: અરેરે, હું તો વેશ્યા! મારે ત્યાં આ બાળકને કોણ જાળવશે, કોણ નવરાવશે, કોણ ધોવરાવશે, કોણ ભણાવશે, કોણ ગણાવશે? એના કરતાં કોઈ ખીજના ઘેર હશે તો સુખે ઊછરશે, ભણશે-ગણશે ને સુખી ને સંસ્કારી થશે. વેશ્યાનો એટલો કાને આપ કહેવા જાય? નઆપા બાળને લોક ફેલી ખાશે! એનું જીવલું મોત જેવું થશે!

ભસે એ રહી જાતની ગણિકા, પણ આખરે મન તો માતાનું છે ને! કુબેરસેના દીકરા-દીકરીના દૂધમલ મોં સામે નીરખે છે, ને મનના મનસૂયા ભાંગી જાય છે! પેટનાં જલ્પાને, નવનવ માસ પેટમાં ઊછેરી, હવે કંઈ મારી નંખાય? કંઈ ત્યારે એકલા-નોંધારા છોડી દેવાય? જિવાડીને તો પૃથ્વી પર પાપનો ભાર વધારવો છે ને! કંઈ કંઈ વિચાર થાય છે, પણ આખરે મન કહણ કરી, હૈયામાં હામ ધરી કુબેરસેના ભ.ગ્યને ભરોસે દીકરા-દીકરીને આંસુબીની આંખે વજોટાવવાનો વિચાર કરે છે.

નાના એવા એ કરડિયા લાવે છે. ચારે કાર મખમલની ગાદી મટે છે. વચ્ચે બાળકને કુવડાવે છે. મોંમાં દૂધની નળી આપે છે. મોડી રાતે રડતી, આંસુ સારતી કુબેરસેના એક એક મુદ્રિકા (વીંટી) બાળકને પકેરાવે છે:—ને જન્મનાજના જળમાં કરડિયાને વહેતા મૂકે છે.

એ જાય! એ જાય! કુબેરસેના જોઈ રહે છે ને કરડિયા જલપ્રવાહ પર વહેતા વહેતા અસોપ થઈ જાય છે. જન્મનાજનો ઘેર ગંભીર પ્રવાહ ગાજે છે. રાતનો અધકાર બીધણુ રીતે એને વીંટી વળે છે. પાપીના હૃદયમાં કદીક ઊગતી સુકામળતાના પ્રતીક જેવો ખીજનો અંદ્ર આકાશમાં આધમવાની તૈયારી કરે છે! ને કુબેરસેનાને રડતી મૂકીને ભાગ્યને પનારે પડેલાં એ દૂધમજ બાળકો કોઈ અજાણી દિશામાં આગળ વધે છે!

આયુષ્યના અંધ કોણ કાપી શક્યું છે? આવખાં હશે તે બંને કરડિયા નદીના પ્રવાહ પર તરતા તરતા આગળ ચાલ્યા.

૯૨]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૧૬

રાત વીતી છે ને પ્રભાત ખીલ્યું છે. વહેલી પ્રભાતે નાહવા આવેલા બે વ્યવહારિયાએ કરડિયા આવતા જોયા. એકે એક લીધા, ખીજાએ ખીજા લીધા. ઉઘાડીને જોયું તો નાનું બાળ ચસ ચસ દૂધ પીતું પડ્યું છે !

એક વ્યવહારિયાએ કહ્યું : 'અરે, મારે ઘેર સાત સાત દીકરા છે, પણ ચૂંદડીની આઠનાર એકેય દીકરી નથી. આજ વલુભાગી દીકરી મળી !'

ખીજાે કહે : 'મારે વંશનો વેસો વધારનાર એકે દીકરો નથી. આજ ભગવાને વગર માગ્યે દીકરો મોકલી આપ્યો.'

બંને જણા બંનેને પોતપોતાના ઘેર લઈ ગયા. પેટનાં જણ્યાંની જેમ પોખ્યાં, ને મોટાં કર્યાં.

દીકરીનું નામ રાખ્યું કુબેરદત્તા !

દીકરાનું નામ રાખ્યું કુબેરદત્ત !

[૨]

કાળનો પ્રવાહ કેવો વેગવંત છે ! આજ બાળક છે, એ કાલે જીવાન અતી જાય છે. કુબેરદત્ત ને કુબેરદત્તા જીવાન થયાં છે. આગમાં ચપો ખીલે, એમ યૌવન ખીલી જીક્યું છે. બંને વ્યવહારિયા વિચાર કરે છે : અરે, આવાં યોગ્ય બાળકાને ખીજાે કર્યાં વરાવવાં ? આંખ આગળથી અગળાં શા માટે કરવાં ? બે વ્યવહારિયા મિત્રોએ આખરે બહુ બહુ વિચાર કરીને અરસપરસ વૈવાર્ધ અનવાનું નક્કી કર્યું !

મારે ઠાકમાઠથી લમ લેવાયાં. કુબેરદત્ત, કુબેરદત્તાને વર્ષો. સરખેસરખી જોડી મળી. સહુ રનેડીનાં મન હરખાયાં. વરવહુ સ્વર્ગનાં સુખ ભોગવે છે, સોનાની હીંગળાખાટે હીચકે છે, રૂપાના બાજોડે જમે છે, સુગંધી પાન-તાંબૂલ ચાવે છે, ને રંગભરી પીચકારીઓ છાટે છે.

રાતનો સમો છે. સુગંધી દીવા બળે છે. વરવહુ સોગડાંબાજી રમે છે ! સોગડાંબાજી રમતાં રમતાં એકખીજનાં સોગડાં મારે છે. અચાનક કુબેરદત્તાની નજર પાતની આંગળીએ રહેલી વીંટી પર પડે છે : અરે, પોતાના જેવી જ નાગફણાવાળી વીંટી ક્યાંથી ? કુબેરદત્તની નજર પતનીની કામળ આંગળી પર રહેલી મુદ્રિકા પર પડે છે ! ત્યાંય નાગફણાની વીંટી છે. બંનેને અચંબો થઈ રહે છે. બંને એકખીજ સામે તીરખી રહે છે ! અરે, જેમ એક સરખી મુદ્રિકાને મેળ મળે છે, એમ મોં કાન-નાક સહુનો અણુસાર એક લાગે છે !

નક્કી, જનમના કોઈ ગુપ્ત ભેદ આપણી વચ્ચે પડ્યા હોવા જોઈ એ ! બંને આખી રાત વિચાર કરતાં ખેડાં રહ્યાં. એક જ જનની મુદ્રિકા, એક જ જનની નાગફણા, એક જ સરખા ચહેરા-મહોરા ! વહેલી સવારે બંને પોતપોતાનાં માઆપ પાસે પહોંચ્યાં — ભેડની વાત આગ્રહ ધરીને પૂછી !

બંનેએ કહ્યું કે કરડિયામાંથી કાઢ્યાં ત્યારથી નાગફણાની વીંટી તમારે હાથે હતી. અમે તો ફક્ત તમને જેમ નાનાથી મોટાં કર્યાં એમ ફક્ત નાની વીંટીએને મોટી કરાવી છે. આ પછી બંને વ્યવહારિયાએ સાચી વાત કહી દીધી. સાચી વાત જાણી એટલે બંનેના પ્રસ્તાવાનો પાર ન રહ્યો.

ભાઈ કહે : 'અરે ! મેં ભગિની સાથે ભોગ ભોગવ્યાં !'

અંક : ૬]

અઢાર નાતરાં

[૮૩]

બહેન કહે : 'અરે, હું સગા બાઈને વરી ? બાઈને ભરથાર માની ભોગવ્યો ? મારાં પાપ કયે દિવસે છૂટશે ?'

કુબેરદત્તાએ અનુતાપ ને શોકમાં ઘર ત્યજ્યાં. તે તાપસીને વેશ સજી તપ કરવા જંગલમાં ચાલી ગઈ. કરેલાં પાપ ધોવા ભયંકર એવું તપ આરંભ્યું, ધ્યાન સેવવા માંડ્યું, જ્ઞાન ઉપાજવા માંડ્યું.

પુત્રપને પણ પોતાના પાપની શરમ લાગી. પણ સ્ત્રી જેવું એનું હૈયું આર્દ્ર નહોતું. વાતને વીસરવા એ મથવા લાગ્યો. પણ લોકનિંદા એનો પીછો પકડી બેઠી ! ઘેર ઘેર વાતો ચાલી, કે જમાનો તો બુઝ્યો, બાઈ-બહેન વર્ષો ! બાઈ-બહેને ઘર સંસાર માંડ્યો ! ધિક્ક હજો એ જીવને, જેણે એનને વરીને એન ભોગવી !

કુબેરદત્તાને ચકલે-ચોટે ચાલવું ભારે પડવા લાગ્યું. એક દહાડો લોકનિંદાથી કંટાળી ગામ છોડીને એ પણ ચાલી નીકળ્યો, અને દેશ ફરતો, પરદેશ ફરતો આવ્યો મથુરા નગરીમાં !

મથુરામાં ન કોઈ સચું છે, ન કોઈ વહાલું છે. રાતવાસો રહેવા માટે ગણિકાના આવાસ તરફ ચાલ્યો. જમનાના તીરે એક સુંદર આવાસ છે. નગરની પ્રખ્યાત ગણિકા ત્યાં રહે છે. કુબેરદત્ત માગ્યું તેટલું સુવર્ણ આપીને એને ત્યાં રહ્યો. એક ખીબને એકખીબનો સંગ ગોડી ગયો. ન જાણે એક ખીબને પ્રેમની કેવી ગાંઠ બંધાણી કે એકખીબ વિના ઘડીભર સતાં રહેતાં નથી. ગણિકાએ એને સાચો ભરથાર માન્યો છે, કુબેરદત્ત પણ એને સાચી ભાર્યા લેખી છે. પૂર્વજન્મની પ્રીત !

વરસનાં અંતર મોટાં છે-પણ કહ્યું છે ને કે જાળવે તેની નિત્ય જીવાની ! ગણિકા જીવાની જાળવાની કળામાં નિપુણ છે. કોઈ વાતે ખામી આવવા દેતી નથી.

[૩]

વનમાં વસેલાં સાધ્વી કુબેરદત્તા ભારે તપસી ને જ્ઞાની બન્યાં છે. એ ઉપદેશ આપતાં પૃથ્વીપટ પર વિચરી રહ્યાં છે. પોતે તપ્યાં છે. અનેક તપ્યાં છે.

એક વાર એમને કુબેરદત્ત સાંભરે છે ! એની બાળ કાકે છે. ખચર પડે છે, કે એ તો મથુરા નગરીમાં વસે છે ! ગણિકાને ત્યાં રહે છે,

પવિત્ર સાધ્વી બાઈનો ઉદ્ધાર કરવા મથુરા નગરીમાં આવે છે. પ્રભાતનો પહોર છે. કુબેરદત્ત બજારમાં એક બાળ હિંચોગનારી સ્ત્રીની શોધમાં ફરે છે. એની વહાલી ગણિકા પત્નીને પ્રસૂતિ આવી છે. પુત્ર જન્મ્યો છે. એ વહાલી પત્ની બે દિવસથી બિમાર છે. બાળકનું કાલનપાલન કરનાર કોઈ બાઈની જરૂર છે.

સાધ્વીએ બાઈને ઓળખ્યો, પણ બાઈ એનને પિછાણી શક્યો નહિ. એણે કહ્યું : 'રે બાઈ ! તું બાળકને હિંચોગવા માટે મજૂરીએ આવીશ ?'

'હા. બાઈ !'

'શું મજૂરી લખશ ?'

'મારું કામ-જોઈને દામ આપજો ને ! કંઈ હાથી-ઘોડા નહિ માગું.'

કુબેરદત્તાને આ સ્ત્રી સારી લાગી. એને કંઈ પણ ફરાવ્યા વિના ઘેર તેડી ગયો. જઈને પોતાના બાળકને રાખવા માટે સોંપી દીધું. પેલી સ્ત્રી તો પેટના જુદ્યાની જેમ એને રમાડવા

૬૪]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

વિવર્ણ: ૧૬

લાગી થોડી વારમાં રમતું રમતું બાળક જીંઘમાં આવ્યું, એટલે પારણામાં પોઢાડીને એ હાલરડાં ગાવા લાગી! શું મધુર એનો કંક! શું સુંદર એનો સાદ! હાલરડું પથુ પથું વિચિત્ર! આવાં હાલરડાં કુબેરદત્ત કે એની પત્નીએ કહી સાંભળ્યાં નહોતાં.

- મત રોવે તું મેરા બ્રાત, હમ તુમ જનમે એક હી માત;
 ઠહે નાતા તું ભાઈ ભયા, નિજ જનનીકા બેટા થયા. ૧.
- દૂળ નાતા ગુરણી કહે, કહા પુત્ર તું રોતા રહે;
 કુબેરદત્ત જી મેરા ધની, ઈસ નાતે તુઝ બેટા ગિની. ૨.
- તીજ નાતે દેવર જન, મત રોવેં ચુપ રહો અયાન,
 મેરે પતિકા તું હૈ બ્રાત, એ સમ આત કહી વિખ્યાત. ૩.
- ચોથે નાતે સુનો વિચાર, લગે ભતીજ તું નિરધાર;
 મત રોવેં ભાઈ-સુત આજ, વિધિયા સુખમે હોય અકાજ. ૪.
- હે ચાચા મત રોવેં આપ, માકા પતિ સો મેરે આપ;
 તિસકા તું હૈ ભાઈ સહી, પંચમ નાતા ચાચા સહી. ૫.
- હે પતિ! રોતા ચુપ રહો, સૌક પુત્રકા બેટા કહો,
 એ ખટ નાતે પોંતા ભયા, એ નાતા આવકસું થયા. ૬.

હાલરડું આગળ વધ્યું, બાળક તો ઘસઘસાટ જીંઘે છે. પથુ પેલી બાઈ તો નરવ સાદે ગાઈ રહી છે; હવે જાણે પુરુષને ઉદ્દેશીને એ કહી રહી છે:—

- ખટ નાતા ભાઈ સોં કહે, કુબેરદત્ત બ્રાત મુઝ રહેં;
 મુઝ-તુઝ માતા એકી બ્રાત! તાતે તું ભાઈ વિખ્યાત. ૭.
- દૂળે નાતે તું હૈ તાત, મેરી માકા પતિ વિખ્યાત;
 હે દાદા સુન મેરી આત, પિતા હમારા તિસકા તાત. ૮.
- તું તો હૈ મેરા ભરતાર, મેં તો પરણી તેરા હાર;
 હે બેટા સુન મેરી આત, મેરી સૌતિનકા હૈ જાત. ૯.
- તું મેરા સસરા વિખ્યાત, નિજ દેવરકા તું હૈ તાત;
 એ ખટ નાતા ગુરણી કહી, કુબેરદત્તસું લાગી સહી. ૧૦.

અરે! વિચિત્ર છે આ બાઈ! ન જાણે કંઈ કંઈ હાલરડામાં કહી રહી છે! હાલરડું આગળ વધ્યું, હવે જાણે પેલી વેશ્યાને ઉદ્દેશીને એ કહેતી લાગી:

- ખટ નાતા વેશ્યાસું કહે, તું તો મેરી માતા રહે;
 મુઝે જની તાતે તું માત, કુબેરદત્તા કહતી આત. ૧૧.
- દૂળે નાતે દાદી લગી, મેરે તાતકી આતા સગી;
 તીજ નાતે ભાલી જન, નિજ ભાઈકી બહુ નિદાન. ૧૨.
- ચોથે નાતે મેરી વહુ, કુબેરદત્તા કહતી સહુ;
 હું સૌતિન સુતકી, ભારજ, તાતે વહુ કહી આરજ. ૧૩.

અંક : ૬]

અદાર નાતરાં

[૮૫

પાંચમે નાતે સાસુ કહી, મેરે પતિકી માતા સહી;

છકે નાતે સૌતિન લગી, મેરે પતિકી પતની સગી. ૧૪.

વેશ્યા આવીને આઈને પૂછવા લાગી : 'તું છે કાણુ આઈ ? તારા અવાજમાં પુરાણુ સ્નેહતુ દર્દ કાં દીસે ?'

'હું અદાર નેહસંબંધવાળી સ્ત્રી છું,' કુબેરદત્તાએ કહ્યું.

'આઈ ! તારી વાતમાં હું કંઈ સમજતી નથી. તું બચેરી વિદ્વાન આઈ લાગે છે. તારા હાલરડાંને અર્થ મને કહે, અને તારો નેહસંબંધ સમજાવ.'

કુબેરદત્તા કહે : 'મેં હાલરડાંમાં પણ આ આળક સાથેનો મારો નેહસંબંધ અતાવતાં એ વાત કહી કે : હે આળક ! તું મારો ભાઈ છે, પુત્ર છે, દિયર છે, ભત્રીજો છે, કાકા છે, પૌત્ર છે ! મારે રડતો છાનો રહી સૂઈ જ !

'અને એથી પણ છાનો ન રહે તો સાંભળ ! તું જોનો પુત્ર છે, તે પણ મારો ભાઈ છે, પિતા છે, પિતામહ છે, પતિ છે, પુત્ર છે, સસરા છે !

'અને તેથીય વધુ સંબંધ તારે જાણવો હોય તો જાણી લેજો કે તું જોના ગર્ભથી ઉત્પન્ન થયો છે, તે પણ મારી માતા, દાદીમા, ભોજાઈ, વહુ, સાસુ અને શોક્ય છે !'

'ગણિકા કહે : 'આઈ ! તું કાણુ છે ?

'તારી પુત્રી !'

'અરે ! વેશ્યાને વળી આળ કેવાં ?'

'તારે કાઈ પુત્ર કે પુત્રી હતાં ?'

'હા હતાં, પણ એમને તો જન્મમાં એવાં જન્મનાના જળમાં વહેતાં મૂક્યાં હતાં !

'એ જ અમે એ !'

'શું ત્યારે જોને પતિ માતીને રાખ્યો છે, એ જ મારો પુત્ર ! અરેરે ! કાઈ અંધમમાં અંધમ ગણિકા પણ ન આવરે એવું પાપ મેં કર્યું ! પુત્ર સાથે ભોગ !' ગણિકાને હજાર નાગ ડર્યા હોય એવું દુઃખ ધર્ષ રહ્યું.

'મા ! સંસારનો સાર તો એથીય ખરાબ છે. અમે ભાઈ-બેન પતિ-પત્ની બનીને રહ્યાં !'

'કુબેરદત્તા ! તારી વાત થોભાવ !' કુબેરદત્તા દોડી આવી બેનના ચરણમાં પડ્યો.

કુબેરસેના બેલી : 'સમજ હું તારું ગીત ! પુત્રી ! પાપના પંકમાં પડેલી અને તે તારી ! હવે મારો ઉદ્ધાર કર !'

'મા ? ચાલો વનજંગલમાં જઈએ ! તપ તપી પાપનાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરી, દુઃખિયાઓની સેવા કરી, જીવનના શાપ હળવા કરીએ. નાના નેહસંબંધો છોડી વિજ્ઞાણ નેહસંબંધ આંધીએ. મોહનાં માર્યાં, લોભનાં માર્યાં નેહ ન કરીએ ! આપણું જીવન ઉજાળી, પરમાર્થના કાજ કરી, પાપના અંધ છોડીએ. પરમાર્થ એ જ પાપ પમાણવાનો મોટો માર્ગ ! મા, જો ને આ સંસાર કેટલો દુઃખી છે !'

કુબેરદત્તાના વાક્યે વાક્યે ગણિકા કુબેરસેના અને કુબેરદત્તાનાં મોહઅંધનો ઓછાં થયાં. સંસાર છોડીને એ અળગાં થયાં. ચિત્તવિશુદ્ધિ ને પરોપકારને પથે પલ્યાં. ભૂતકાળ જોનાર સંસારે એમને સદાકાળ નીચ કહી તિરસ્કાર્યાં, પણ એમણે કદી નેહસંબંધ ન તજ્યાં !

[તાજેતરમાં પ્રગટ થયેલ વાર્તાસંગ્રહ સિંહપુસ્તક
(વીરધર્મની વાતો ભાગ ૪થા) માંથી]

સંસારી આત્મા

[ભારતીય દર્શનકારોએ 'આત્મા' વિશે જે જે માન્યતાઓ રજૂ કરી છે, તેની સાથે જોતા કયાં કયાં ભૂદા પડે છે તેની તલસ્પર્શી વિવેચના કરતો લેખ શ્રીયુત મોહનલાલ મહેતા, એમ. એ. શાસ્ત્રી-આચાર્યે 'જૈન ભારતી' સાપ્તાહિકના વર્ષ : ૧, અંક ૪૧માં 'જૈન દર્શનમે' તત્ત્વ—સંસારી આત્મા' એ શીર્ષક હિંદીમાં પ્રગટ થયો છે. એ લેખ ઉપયોગી હોવાથી એનો અનુવાદ અહીં આપીએ છીએ. સં ૦]

શ્રી. વાદી દેવસૂરિએ સંસારી આત્માનું જે સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તેમાં જૈન દર્શન સમ્મત આત્માનું પૂર્ણરૂપ આત્મી બન્યું છે. અહીં એ સ્વરૂપને આધાર બનાવીને વિવેચન કરવામાં આવશે. તે સ્વરૂપ આ પ્રકારે છે—

'આત્મા પ્રલક્ષ આદિ પ્રમાણોથી સિદ્ધ છે.' 'તે ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે, પરિણામી છે, કર્તા છે, સાક્ષાત્ ભોક્તા છે, સ્વદેહ પરિભાણુ છે, પ્રત્યેક શરીરમાં ભિન્ન છે, પૌદ્ગલિક કર્મોથી યુક્ત છે.'^૧

'આત્મા પ્રલક્ષ આદિ પ્રમાણોથી સિદ્ધ છે.' આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે, આવાંક આદિ જે લોકો આત્માનું પૃથક્ આસ્તત્વ માનતા નથી તેમણે તેની સ્વતંત્ર સત્તામાં વિશ્વાસ કરવો જોઈએ.

'તે ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે'—આ લક્ષણ વૈશેષિક અને નૈયાયિક આદિ તે દાર્શનિકોને ઉત્તર આપવા માટે છે; જે ચૈતન્યને આત્માનો આર્ગતુક અને ઔપાધિક ગુણ માને છે, આત્મા સ્વરૂપથી ચેતન નથી. ભુદ્ધિ આદિ ગુણોના સંબંધથી તેમાં જ્ઞાન અથવા ચેતના ઉત્પન્ન થાય છે; જે રીતે અમિત્રા સંબંધથી ઘડામાંથી રકતતા ઉત્પન્ન થાય છે એ જ પ્રકારે આત્મામાં ચેતના અથવા ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે.^૨

જ્યાં સુધી આત્મામાં ચૈતન્ય ઉત્પન્ન થતું નથી ત્યાં સુધી તે જડ છે. જે લોકો આ રીતે ચૈતન્યની ઉત્પત્તિ માને છે. તેમની દૃષ્ટિએ આત્મા ચેતન નથી. તેઓ ચૈતન્યને આત્માનો આવરણક ગુણ માનતા નથી. ચૈતન્ય અથવા જ્ઞાન એક ભિન્ન તત્ત્વ છે અને આત્મા એક ભિન્ન પદાર્થ છે, બંનેના સંબંધના કારણે અમે કહીએ છીએ કે આ આત્મા જ્ઞાનવાન છે. જે રીતે દંડના સંબંધથી પુરુષ દંડી કહેવાય છે. એ જ પ્રકારે જ્ઞાનના સંબંધથી આત્મા જ્ઞાનવાન કહેવાય છે. વાસ્તવમાં જ્ઞાન અને આત્મા અલંબિત ભિન્ન છે.

ઉપર્યુક્ત માન્યતાનું ખંડન કરતાં એ કહેવામાં આવ્યું કે આત્મા ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે. ચૈતન્ય આત્માનો આવરણક ગુણ છે; આર્ગતુક યા ઔપાધિક નથી. જો આત્મા અને જ્ઞાનને એકાંત ભિન્ન માનવામાં આવે તો ચૈત્રનું જ્ઞાન ચૈત્રના આત્માથી એટલું જ ભિન્ન છે, જેટલું મૈત્રના આત્માથી. એ જ પ્રકારે મૈત્રનું જ્ઞાન પણ મૈત્રના આત્માથી એટલું જ ભિન્ન છે જેટલું કે ચૈત્રના આત્માથી. ચૈત્ર અને મત્ર બંનેનાં જ્ઞાન બંનેના આત્માઓ માટે એકસરખાં છે. આ સ્થિતિમાં એનું શું કારણ છે કે ચૈત્રનું જ્ઞાન ચૈત્રના આત્મામાં જ છે અને મત્રનું

૧. 'પ્રમાતા પ્રલાક્ષદિપ્રસિદ્ધ અત્મા ।' 'ચૈતન્યસ્વરૂપઃ પરિણામી કર્તા સાક્ષાદ્ભોક્તા સ્વદેહ-પરિમાણઃ પ્રતિક્ષેત્રં મિત્રઃ પૌદ્ગલિકાદૃષ્ટવાંશ્ચાયમ્ ।' —પ્રમાણનયતત્ત્વાલોક ૭, ૫૫, ૫૬

૨. અમિત્રસંયોગજરોહિતાદિગુણવત્ ।

—શાહકમાળ્ય ૨, ૨, ૧૯

અંક ૧૬]

સંસારી આત્મા

[૮૭

જ્ઞાન મૈત્રના આત્મામાં ? અને જ્ઞાન અનેમાં સમાનરૂપે રહેવાં જોઈએ. વાસ્તવમાં 'તેનું' જ્ઞાન ' અથવા 'આનું' જ્ઞાન', 'મારું જ્ઞાન' જેવી ડોઈ વસ્તુ નથી. અર્થાં જ્ઞાન અર્થાને સમ્પાનરૂપે ભિન્ન છે; કેમકે જ્ઞાન આત્માને સ્વભાવ નથી, એ પાછળથી આત્મામાં જોડાય છે.

આ મુશ્કેલીઓને દૂર કરવા માટે એ હેતુ આપવામાં આવે છે કે જો કે જ્ઞાન અને આત્મા અિત્કુલ ભિન્ન છે તો પણ જ્ઞાન આત્મા સાથે સમવાય સંબંધથી સંબંધ છે. જે જ્ઞાન જે આત્મા સાથે સંબંધ હોય છે તે જ્ઞાન તે જ આત્માનું કહેવાય છે; ખીમનું નહિ. આ પ્રકારે સમવાય સંબંધ આપણી અધી મુશ્કેલીઓ દૂર કરી દે છે. ચૈત્રનું જ્ઞાન ચૈત્રના આત્માથી સંબંધ છે, ન કે મૈત્રના આત્માથી. આ રીતે મૈત્રનું જ્ઞાન મૈત્રના આત્મા સાથે સમવાય સંબંધથી જોડાયેલું હોય છે તે જ્ઞાન તે જ આત્માનું જ્ઞાન કહેવાય છે.

નૈયાયિક અને વૈશેષિકોને આ હેતુ ઠીક નથી. સમવાય એક છે, નિત્ય છે અને વ્યાપક છે. અમુક જ્ઞાનનો સંબંધ ચૈત્ર સાથે જ હોવો જોઈએ પણ મૈત્ર સાથે નહિ, એનો ડોઈ સંતોષપ્રદ જવામ નથી. જ્યારે સમવાય એક, નિત્ય અને વ્યાપક છે ત્યારે એમ કેમ કે અમુક જ્ઞાનનો સંબંધ અમુક આત્માની સાથે જ થાય અને ખીબ આત્માઓની સાથે નહિ ? ખીબ વાત એ છે કે, ન્યાય-વૈશેષિક દર્શનો મુજબ આત્મા પણ સર્વવ્યાપક છે એટલા માટે એક આત્માનું જ્ઞાન અથવા આત્માઓમાં રહેવું જોઈએ. એ રીતે તો ચૈત્રનું જ્ઞાન મૈત્રમાં પણ રહેશે.

ડોઈ પણ રીતે એ માની લેવામાં પણ આવે કે સમવાય સંબંધથી આત્માની સાથે સંબંધ થાય છે ત્યારે પણ એક પ્રશ્ન યાકી રહી જાય છે, તે એ કે સમવાય કયા સંબંધથી જ્ઞાન અને આત્માની સાથે સંબંધ થાય છે ? જો એને માટે ડોઈ ખીબ સમવાયની આવશ્યકતા હોય તો અનવરથા દોષનો સામનો કરવો પડે છે, જો એ કહેવામાં આવે કે તે પોતાની મેજે જ જોડાઈ જાય છે તો પછી જ્ઞાન અને આત્મા પોતાની મેજે જ કેમ સંબંધ થતાં નથી ? એને માટે એક ત્રીજી ચીજની આવશ્યકતા કેમ રહે છે ?

નૈયાયિક અને વૈશેષિક એક ખીબે હેતુ ઉપરિથત કરે છે. તેઓ કહે છે કે આત્મા અને જ્ઞાનમાં કર્તૃ-કરણ ભાવ છે; એટલા માટે અને ભિન્ન હોવાં જોઈએ. આત્મા કર્તા છે અને જ્ઞાન કરણ છે; આથી આત્મા અને જ્ઞાન એક નથી ખની શકતાં. જૈન દાશનિકો કહે છે કે આ હેતુ ઠીક નથી. જ્ઞાન અને આત્માને સંબંધ સામાન્ય કરણ અને કર્તાને સંબંધ નથી. 'દેવદત્ત દાતરડાથી કાપે છે.' અડી દાતરડું એક આણ કરણ છે, જ્ઞાન એવા પ્રકારનું કરણ નથી. જે આત્માથી ભિન્ન હોય. જે દાતરડાની પેઠે જ્ઞાન પણ આત્માથી ભિન્ન સિદ્ધ થઈ જાય તો એમ કહી શકાય કે જ્ઞાન અને આત્મામાં કરણ અને કર્તાનો સંબંધ છે, અને જ્ઞાન આત્માથી ભિન્ન છે. અમે કહી શકીએ કે, દેવદત્ત નેત્ર અને દીપકથી જોઈ શકે છે. અડી દેવદત્તથી દીપક જે રીતે ભિન્ન છે એ રીતે આખો ભિન્ન નથી. જો કે દીપક અને નેત્ર અને કરણ છે, પરંતુ અનેમાં ઘણું અંતર છે. એ જ રીતે જ્ઞાન આત્માનું કરણ હોવ

૧. 'સમવાયસ્યૈકત્વાક્ષિત્યત્વાદ્ વ્યાપકત્વાચ્' ।

૨. કરણં દ્વિવિધ જ્ઞેયં બાહ્યમાખ્યન્તરં બુધેઃ ।

યથા હુનાતિ દાત્રેણ મેઠં ગચ્છતિ ચેતસા ॥ સ્વાદ્વાદમજ્જરી, પૃ૦ ૪૨

૯૯]

શ્રી. જીવ સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૧૬]

છતાં પણ આત્માથી સર્વથા ભિન્ન નથી. તે આત્માને સ્વભાવ છે એટલા જ માટે આત્માથી અભિન્ન છે,

અહીં એક શંકા થાય છે કે, જો આત્મા અને જ્ઞાન અભિન્ન છે તો તે બનેમાં કર્તૃ-કરણભાવ કેવી રીતે બની શકે ? જે રીતે સર્પ પોતાને પોતાના શરીરથી લપેટે છે^૧ એ જ પ્રકારે આત્મા પોતાનાથી જ પોતાની જાતને જાણે છે, તે જ આત્મા જાણનાર છે-કર્તા છે અને એ જ આત્માથી જાણે છે-કરણ છે, કર્તા અને કરણનો આ સંબંધ પર્માયબેદથી છે. આત્માના પર્માયો જ કરણ બને છે. એ પર્માયોને છોડીને બીજા કોઈ કરણ નથી બનતું એટલા માટે આત્મા ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે.

‘આત્મા પરિણામી છે’ આ વિશેષણ તે લોકોના મતના ખંડન માટે છે જેઓ આત્માને ચૈતન્ય સ્વરૂપ માનવા છતાં પણ એકાંતરૂપે નિત્ય શાશ્વત માને છે. તેઓ કહે છે કે આત્મા અપરિણામી છે-અપરિવર્તનશીલ છે. ઉદાહરણ માટે સાંખ્ય દર્શનને લઈએ. તે પુરુષને દૃષ્ટસ્થ નિત્ય માને છે. જે કંઈ પણ પરિવર્તન થાય છે તે પ્રકૃતિમાં થાય છે. પુરુષ ન કદાપિ અંધાય છે અને ન કદી મુક્ત થાય છે. અંધન અને મુક્તિરૂપ જેટલાં પણ પરિણામ છે તે પ્રકૃતિને આશ્રિત છે; પુરુષને આશ્રિત નહીં.^૨ પુરુષ નિત્ય છે તેથી જન્મ, મરણ, આદિ જેટલાં પણ પરિણામો છે તેનાથી તે ભિન્ન છે-અસ્પૃશ્ય છે. એટલા માટે પુરુષ અપરિણામી છે.

પરિણામવાદનું સમર્થન કરનાર જૈનદર્શન કહે છે કે જે પ્રકૃતિ જ બદલાય છે અને પ્રકૃતિ જ મુક્ત થાય છે તો તે શું છે જેનાથી પ્રકૃતિ અંધાય છે અને જેના અભાવમાં તેને મુક્ત મળે છે ? પ્રકૃતિ સિવાય કોઈ એવું તત્ત્વ નથી જેને સાંખ્યદર્શન માનતું હોય, એટલા માટે પ્રકૃતિ કોઈ બીજા તત્ત્વથી તો બદલાઈ નથી શકતી. જે પ્રકૃતિ સ્વયં બદલાય છે અને સ્વયં મુક્ત બને છે તો તો અંધન અને મુક્તિમાં કોઈ અંતર નહિ થાય, કેમકે પ્રકૃતિ હમેશાં પ્રકૃતિ છે. તે જેરી છે તેરી જ રહેશે કેમકે એમાં ભેદ કરનાર કોઈ અન્ય તત્ત્વ નથી. અખંડ તત્ત્વમાં પોતાની મેળે અવસ્થાભેદ નથી થઈ શકતો. જે એમ માનવામાં આવે કે પુરુષ પ્રકૃતિના પરિવર્તનમાં કારણ છે તો પણ સમસ્યાનું સમાધાન થઈ શકતું નથી. પુરુષ હમેશાં પ્રકૃતિની સમમુખ રહે છે. જે તે હમેશાં એકરૂપ છે તો પ્રકૃતિ પણ એકરૂપ રહેશે. જે તેમાં પરિવર્તન થાય છે તો પ્રકૃતિમાં પણ પરિવર્તન થશે. એમ નથી થઈ શકતું કે પુરુષ તો સદૈવ એકરૂપ રહે અને પ્રકૃતિમાં પરિવર્તન થતું રહે, એ સમજમાં નથી આવતું. જે પ્રકૃતિના પરિવર્તન માટે પુરુષમાં પરિવર્તન માનવામાં આવે તો જે બધાથી બચવા માટે પ્રકૃતિનું શરણ લેવું પડ્યું તે જ બધા ગળામાં આવી પડી.

સાંખ્ય દર્શનની ધારણા અનુસાર સુખ-દુઃખ આદિ જેટલીયે માનસિક ક્રિયાઓ છે, તે બધી પ્રકૃતિના જ કારણે છે. પુરુષનું જીવિતમાં પ્રતિબંધ પડે છે. આ પ્રતિબંધના કારણે પુરુષ એ સમજે છે કે, સુખ-દુઃખ આદિ મારા ભાવો છે. આ ધારણા પણ પારણાભવાદની તરફ વાંચ છે. પુરુષ પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ ભૂલી જઈ સુખ-દુઃખ આદિને પોતાનું સમજવા લાગે છે એનો અર્થ એ થયો કે, એના મૂળરૂપમાં એક પ્રકારનું પરિવર્તન થઈ ગયું. પોતાને

[ભુઓ અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૭૪]

૧ ‘ સર્પ આત્માનમાત્મના વેષ્ટયતિ ’ સ્વદ્વાદમજ્જરી, પૃ. ૪૨

૨. તદ્દમાજ્ઞ વચ્યતેડમૌ ન મુચ્યતે નવિ-સંસરતિ કથ્યત્ ।

સંસરતિ-વચ્યતે મુચ્યતે ચ નાનાશ્રવા - પ્રકૃતિ ॥ -સાહસ્યકારિકા, ૬૨

कविवर सुरचन्द्र विरचित 'पदैकविंशति' ग्रन्थ

लेखक:—श्रीयुक्त अगरचंदजी, भंवरलालजी नाहटा

सतरहवीं शतीके जैन कवियोंमें वाचक सुरचन्द्र उल्लेखनीय विद्वान हो गये हैं। आप खरतरगच्छकी श्रीजिनभद्रसूरि परम्परामें वा. चारित्रोदयके शिष्य पाठक वीरकलशके शिष्य थे। बीस वर्ष पूर्व अपने 'युगप्रधान श्रीजिनचन्द्रसूरि' ग्रन्थमें सूरिजीके आज्ञानुवर्ती विद्वान मुनियोंका परिचय लिखते हुए आपका भी संक्षिप्त परिचय दिया गया था। 'जैन तत्त्वसार' मूल ग्रन्थ ही आपकी रचनाओंमेंसे तब तक प्रकाशित हुआ था। एवं बीकानेरके ज्ञानभंडारमें आपके रचित पंचतार्थी श्लेषालंकार चित्रीकी अपूर्ण प्रति प्राप्त थी। इन उभय ग्रन्थोंसे ही आपकी विद्वत्ताका अच्छा परिचय मिल जाता है। वैसे फुटकर स्तवन स्तोत्रादि उपलब्ध हैं ही। भाषा कृतियोंमें 'श्रीजिनसिंहसूरि रास' और गद्यका 'चातुर्मासिक व्याख्यान' उल्लेखनीय है।

आपकी विद्वत्प्रतिभाको देखते हुए तभीसे यह आशा की थी कि और भी आपकी विद्वत्पूर्ण बड़ी रचनाये मिलनी चाहिए। दो वर्ष पूर्व जोधपुरके श्रीकेशरियानाथजीके मन्दिर स्थित खरतरगच्छीय ज्ञानभंडारमें आपके रचित 'स्थूलिभद्र महाकाव्य'की अपूर्ण प्रति प्राप्त हुई थी जिसका परिचय 'जैन भारती' वर्ष १३, अंक ६ में प्रकाशित किया जा चुका है। इतः पूर्व जैन सिद्धान्त भास्कर वर्ष १७, अंक १ में 'कविवर सुरचन्द्र और उनके ग्रन्थ' शीर्षक लेखमें आपका परिचय दिया गया था। सतरहवीं शतीके श्रावक कवि ऋषनदासने महाकवि सुरचन्द्रका जो उल्लेख किया है, हमारे ख्यालसे वे ही होने चाहिए।

गत वर्ष आवूके संबन्धमें विचार विमर्श करनेके लिए राजस्थानके प्रधान मंत्री श्रीटीकाराम पालीवालके निमन्त्रणसे जयपुर जाता हुआ पुरातत्त्वाचार्य मुनिश्री जिनावेजयजीसे राजस्थान पुरातत्त्वमन्दिरमें नवीन प्राप्त कविपद्य वर्णनात्मक जैन भाषा ग्रन्थोंके सम्बन्धमें बातचीत होने पर उन्होंने अपने संग्रहमें भी ऐसे एक ग्रन्थ होनेकी सूचना दी तो मुझे उसे देखनेकी उत्सुकता बढी। प्रतिको निकलवाकर देखने पर बडा ही हर्ष हुआ क्योंकि वह अद्यावधि सर्वथा अज्ञात कविवर सुरचन्द्रका रचित एक विशिष्ट ग्रन्थ था। त्रिषयकी दृष्टिसे मौलिक होनेके साथ साथ उसमें अन्य भी कतिपय विशेषताएं हैं। जिनमेंसे प्रसंग प्रसंग पर दिये गये लोक भाषाके विविध वर्णन जो लगभग ३० को संख्यामें हैं, विशेष रूपसे उल्लेख योग्य हैं। मूल ग्रन्थ संस्कृत पद्यमें है और वर्णन लोकभाषा गद्यमें है, यह विशेषता अन्यत्र कहीं देखनेको नहीं मिलती। खेद है कि ग्रन्थकी प्रति ९८ पत्रोंकी होते हुए भी, अपूर्ण ही मिली है इसमें ग्रन्थके

६०]

श्री. लौन सत्य प्रकाश

[वर्ष : १६

नामानुसार २१ पदोंके विवेचनमेंसे १४वें पदका विवेचन चल रहा है। अर्थात् ७ पदोंका विवेचन अभी और मिलना चाहिए। १३ पदोंके विवेचनमें ६७ कथाएं आई हैं। इस हिसाबसे और बहुतसी कथाएं और वर्णन आगेके अंशमें होगा जो बहुत महत्त्वका होना चाहिए। अतः इस ग्रन्थकी कहीं किसी सज्जनको पूर्ण प्रति या अंतिम अंश उपलब्ध हो तो हमें सूचित करनेका अनुरोध करते हुए प्राप्त प्रतिका संक्षिप्त परिचय दिया जा रहा है—

इस ग्रन्थका नाम 'पदैकविंशति' रखना सकारण है क्योंकि इसमें २१ पदोंका विवेचन किया गया है। मंगलशरणके अनंतर कविने उन २१ पदोंका नाम एक श्लोकमें देकर बतलाया है। आदिके दो श्लोक यहां दिये जा रहे हैं:—

चरणकमलयुगं वर्द्धमानस्य नत्वा भवभयपरिभेतुच्छेत्तुरहो लतायाः ।

विबुधभविकबुद्धचै दर्शयिष्ये स्वलब्ध्वै, स्वपरसमयविज्ञाताग्देशप्रपंचः ॥१॥

शुद्धोर्द्धुर्ध्वार्धर्म आर्हतर्नते, पंचप्रकारे यभे,

क्षांतौ भौर्द्धवर्भर्जवे शुचि पुनर्दानि च शोले तथा,

सद्भावे तरां सहोर्द्धवे सज्जनसम्पत्क्रिया—

भ्यासेऽन्यत्र शुभे च निर्द्धितकृते संतो रति कुर्वताम् ॥२॥ द्वारवृत्तमिदम् ॥

उपर्युक्त गुणोंका विवेचन करते हुए दृष्टान्तरूपमें अनेक कथाएं दी गयी हैं। ये कथाएं कितनी ही शास्त्र, पुरान, कुराण और इतिहाससे संबन्धित हैं। ग्रन्थके प्राप्त अंशकी कथा-सूची यहां दी जा रही है।

१ जिनराजपूजाविषये—१ देवपालभूपाल संबन्ध, २ कुमारपालभूपाल संबन्ध, ३ दुर्गता दृष्टान्त, ४ अंबिका सम्बन्ध, ५ कुंतला दृष्टान्त.

२ शुद्धगुरुपदविषये—१ नागार्जुन कथा, २ जगद् साधु उदाहरण, ३ श्रीकर्णदेव मयणिल कथा ४ सिद्धसेनसूरि कथानक, ५ धनदत्त दृष्टान्त ६ रत्नद्वीपराज दृष्टान्त.

३ शुद्धधर्मपदविषये—१ राज्ञां मोचिततस्करकथा, २ धर्मराज संबन्ध, ३ कपोत मिथुन दृष्टान्त, ४ वज्रायुद्धराजकथा, ५ (पौराणिक) अणी मांडव्य दृष्टान्त, ६ मातापुत्रयो—दृष्टान्त, ७ हरिवल मास्तिक सम्बन्ध.

४ सम्यक्त्व विषये—१ धनपाल पंडित सम्बन्ध. २ कुलानंद श्रेष्ठि कथा. ३ जिनदास श्रावक सम्बन्ध. ४ कण्ठेश्वरी देवी सम्बन्ध. ५ नरवर्म राजकथा. ६ सुलसा सम्बन्ध.

७ श्रेणिक महाराज सम्बन्ध ।

[६]

पद्यैकविंशति ग्रंथ

[६१]

- ५ अहिंसापदविषये—१ कुंभकारभूपति सम्बन्ध. २ संग्राम सोनी सम्बन्ध. ३ दाम-लक दृष्टान्त.
- ६ मृषावादविषये—१ द्रौपदी गोत्रसत्य पंचक कथा. २ सागराग्निशिख कथा. ३ कौशिक तापस दृष्टान्त.
- ७ अस्तेयपदविषये—१ शीलदेव सम्बन्ध. धर्मबुद्धि कुबुद्धि दृष्टान्त. ३ गर्गर्षि कथानक. ४ सुदत्तश्रेष्ठि सम्बन्ध. ५ रांका बांका संबन्ध.
- ८ मैथुनविरमणव्रते—१ धर्मदत्त कथानक. २ श्रीपति कथा. ३ सीता संबन्ध. ४ सुंदरी पतिव्रता कथा. ५ श्रेष्ठि कुबेरदत्त कथा. ६ कालिका चरित.
- ९ परिग्रहपरिमाणव्रते—१ केशव काष्ठहारक कथा. २ शिवदत्त सोमदत्त कथा. ३ मीया सिलेमा बीबी फत्तू उदाहरण. ४ आम्रकार्पटक दृष्टान्त.
- १० क्षान्तिपदविषये—१-२ राम-लक्ष्मण कथा. ३ श्रीकृष्णसंबन्ध. ४ कालवैशिक. ५ अग्निशर्मा दृष्टान्त. ६ ग्राममहत्तर चोर सेनानी संबन्ध. ८ मुनिका दृष्टान्त. ७ विक्रमचूष दृष्टान्त.
- ११ मार्दवपदे—१ पांडव दृष्टान्त. २ विक्रमादित्य संबन्ध. ३ रामचंद्र मान त्याग वि. विक्रमादित्य संबन्ध. ४ रामचंद्र कथा. ५ विक्रमादित्य संबन्ध.
- १२ आर्जव पदे—१ साध्वी वीरमती दृष्टान्त. २ रुक्मिणी दृष्टान्त. ३ लक्ष्मणार्या संबन्ध. ४ पांडुरार्या संबन्ध.
- १३ लोक विषये—चक्रान्त वणिक कथा. २ कुट्टिनी. ३ शंकर श्रेष्ठि कथा. ४ सगर श्रेष्ठि कथा. ५ बल्मीक भेदि वणिक कथा.

उपर्युक्त कथासूचीसे ग्रन्थकारकी गुणग्राहकता और विशाल अध्ययनका परिचय मिलता है। इनमेंसे कई कथाएं तो पूर्ववर्ती जैन ग्रन्थोंसे ली गई हैं, कई लोककथाओंके रूपमें प्रचलित हैं। जीवदया पर अणीमाण्डव्यका दृष्टान्त ग्रन्थकारने पौराणिक बतलाया है, जिसे महा-भारतके आदि पर्वसे उद्धृत करनेका उल्लेख कथाके ४४वें श्लोकमें पाया जाता है। कपोल-मिथुन दृष्टान्तको भी ग्रन्थकारने पौराणिक कहा है। इसी प्रकार परिग्रह संतोष पर मीया सिलेमा बीबीफत्तू का उदाहरण कुरानशरीफसे लिया गया है। संग्रामसिंह, जगद्वशाह, कुमारपाल, कर्णदेव मीनलदेवी, धनपाल, राकाबांका, सिद्धसेन, विक्रम आदि कथाएं ऐतिहासिक हैं।

ग्रन्थमें कहीं कहीं पर प्राचीन व प्रसिद्ध दोहे भी उद्धृत किये गये हैं। निम्नोक्त गद्य

६२]

श्री. जैन-सत्य प्रकाश

[१५ : १६]

वर्णनोमेंसे कई कई तो पर्याप्त विस्तृत और सौष्ठवपूर्ण है। वज्र, भोजन, अलंकार, वाग्नित्र, और भौगोलिक नामसूची भारतीय प्राचीन संस्कृतिके कितने ही अज्ञात और महत्त्वपूर्ण बातों पर प्रकाश डालती है। समस्त तुक्रान्त वर्णनात्मक गद्यांशकी सूची इस प्रकार है:—

मेघवर्णन, नृपगुणवर्णन, वाणी, श्रावकगुणवर्णन, राजवर्णन, दुष्कालवर्णन, महाजन-विरुद्ध, मंत्रीवर्णन, उजैनवर्णन, गजवर्णन, अश्ववर्णन, चोरवर्णन, वनवर्णन, दुष्टस्त्रीवर्णन, शीतकालवर्णन, देशनाम, समवसरण, अटवी, युद्ध, धर्म, लक्ष्मीवत, निर्धन, शीलवर्णन, रावण-वर्णन, वस्त्रनाम, वाग्नित्रनाम, उष्णकाष्ठवर्णन, वस्त्रालंकारवर्णन।

ये वर्णन संवत् १४७८में रचित माणिक्यचंद्रसूरि कृत 'पृथ्वीचंद्रचरित' अपर नाम वाग्विलासका स्मरण दिलाते हैं। ये सभी वर्णन सूरचन्द्रजीके स्वयं रचित नहीं प्रतीत होते। क्योंकि हमें ऐसे वर्णनोंके कोशरूप पांच स्वतंत्र ग्रन्थ उपलब्ध हुए हैं जिनमें आये हुए वर्णन इस ग्रन्थमें सामान्य हेरफेरके साथ उद्धृत हैं। कई वर्णन उनके रचित अवश्य होंगे।

ग्रन्थ रचनाकाल—प्रतिके अपूर्ण प्राप्त होनेसे ग्रन्थका रचनाकाल ठीक नहीं बतलाया जा सकता। फिर भी इस ग्रन्थमें प्रसंगवश विशेष जाननेके लिए स्व रचित जैन तत्त्वसारको देखनेका उल्लेख किया है, जैन तत्त्वसारकी रचना संवत् १६७९ आश्विन शुक्ल १५ बुधवार को अमरसरमें हुई है। अतः इस ग्रन्थका रचना समय इसके पीछेका ही सिद्ध होता है। प्रत्येक पदोंके विवेचनकी समाप्ति—पुष्पिका दी है, जिसमें कहीं कहीं अपने गुरुभ्राता पद्मवल्लभ द्वारा इस ग्रन्थ रचनामें साहाय्य मिलनेका लिखा है। इन्हीं पद्मवल्लभजीकी सहायताका उल्लेख जैनतत्त्वसारमें भी किया है। जैन तत्त्वसार ४१०० श्लोकोंकी टीकाके साथ हालहीमें पुनः प्रकाशित हुआ है।

प्रति परिचय—प्राप्त प्रति समकालीन और शुद्ध है। हांसियेमें अनेक स्थानों पर शब्दोंके अर्थ और टिप्पण भी दिये हैं। प्राप्त पत्रोंकी संख्या ९८ और प्रति पृष्ठमें पंक्ति और प्रति पंक्तिमें अक्षर हैं।

संयोगकी बात है, कवि सूरचंद्रकी तीनों महत्त्वपूर्ण रचनाओंकी एक एक प्रति ही और वह भी अपूर्ण प्राप्त है। अतः पंचनीर्था श्लेषालंकार स्तव, स्थूलिभद्र गुणमाला चरित (१५ सर्गतक प्राप्त) और प्रस्तुत ग्रन्थकी भी पूर्ण प्रतियोंका पता लगाना परमावश्यक है। कविके प्राप्त ग्रन्थोंका रचना समय सं. १६५९ से १६९४ तक है। इन ३५ वर्षोंमें अवश्य ही और बहुतसे ग्रन्थ रचे होंगे जो अन्वेषणीय हैं।

નંદીની આઘ પદ્મત્રિપુટી

લેખક:—પ્રો. શ્રીચુત હીરાલાલ ર. કાપડિયા એમ. એ.

જૈન આગમોના સામાન્ય રીતે નીચે મુજબ વર્ગ સૂચવાય છે. (૧) અંગ, (૨) ઉપાંગ, (૩) છેવ, (૪) મૂલ, (૫) પર્ષણુગ અને (૬) ચૂલિયા.

‘ચૂલિયા’ એ અર્થમાં ‘ચૂલિયા-સુત’ (સં. ચૂલિકા-સુત)નો પણ પ્રયોગ કરાય છે. ‘ચૂલિયા-સુત’ તરીકે એ આગમો ગણવાય છે. (૧) નંદી અને (૨) અલ્પુઓગદ્વાર. આ પૈકી નંદીને સામાન્ય જનતા ‘નંદીસૂત્ર’ કહે છે. એના પ્રણેતા તે દૂષ્યગણના શિષ્ય દેવ વાચક છે. એમણે આ આગમ (સુત ૪૨) માં જે અજૈન કૃતિઓ ગણાવી છે એ વિચારતાં આ નંદીની રચના વહેલામાં વહેલી ઈ. સ. ની ત્રીજી સદીમાં અને મોડામાં મોટી ઈ. સ. ની પાંચમી સદીમાં થયાનું અનુમાનાય છે. આ મહત્વના આગમનો પ્રારંભ નિર્ગનલિખિત ત્રણ પદ્મીથી થાય છે:—

“જયહ જગજીવજોગીવિયાગઓ જગગુરુ જગાંગદો ।

જગળાહો જગબંધૂ જયહ જગપ્પિયામહો મયવં ॥ ૧ ॥”

જયહ સુઆણં પમવો તિલ્થયરાણં અપચ્છિમો જયહ ।

જયહ ગુરુ લોગાણં જયહ મહપ્પા મહાવીરો ॥ ૨ ॥”

મદં સવ્વજગુજ્જોયગસ્સ મદં જિણસ્સ વીરસ્સ ।

મદં સુરાસુરનમંસિયસ્ય મદં ધુયરયસ્સ ॥ ૩ ॥”

આ ત્રણ પદ્મીનેાં મેં અહીં ‘આઘ પદ્મત્રિપુટી’ તરીકે નિર્દેશ કર્યો છે. એ ત્રણ પદ્મી અનેક સાંખ્ય કૃતિઓની જેમ ‘આર્યા’ ૪ છંદમાં રચાયેલાં છે.

૧ મહયગિરિસુરિકૃત વૃત્તસહિત જે ‘નંદીસૂત્ર’ છપાયું છે તેમાં પત્ર ૨ આ ઉપર આ ગાથા છે.

૨ આ ગાથા પત્ર ૧૫ માં છે.

૩ આ ગાથા પત્ર ૨૩ માં છે.

૪ આ ‘આર્યા’ છંદ કેમ જવાય એ બાબત ‘અભિક્ષણાલોકા ઈન્ડિકા’ માં ઈ. સ. ૧૯૦૦ માં પ્રકાશિત પ્રાકૃત પૈંગલના પ્રથમ પરિચ્છેદના નિર્ગનલિખિત ૬૨ મા પદ્મમાં દર્શાવાઈ છે:—

“પઠમં ચી હંસપત્તં, ત્રીણં સિહસ્સ વિક્કમં જાઆ ।

તીણં ગઅવ(વ)રહ્હલિમં, અહિવ(વ)રહ્હલિયં વડત્થણ ગાહા ॥ ૬૨ ॥

અર્થાત્ ગાહાતું એટલે કે આર્યાતું પ્રથમ ચરણ હંસની ગતિ પ્રમાણે જ એટલે કે ધીમેથી ઉચ્ચારણું, ત્રીજાં ચરણ સિહના શોયને સૂચવનારી એની અર્જનાની પેઠે એટલે જ એ સ્વરે ઉચ્ચારણું અને ત્રીજાં ચરણ ઉત્તમ હાથીની ચાલની જેમ લલકારણું-લલિતપણે ઉચ્ચારણું અને ચોથાં ચરણ ઉત્તમ સર્પની ગતિની પેઠે ઝેલનપૂર્વક ઉચ્ચારણું.

કેદારભદ્રકૃત વૃત્તરત્નાકર ઉપર નારાયણ ભટ્ટે જે ટીકા રચી છે એમાં પણ આ બાબત ઉપર મુજબ દર્શાવાઈ છે.

૯૪]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૧૯

મહત્વ—પ્રસ્તુત પદ્મત્રિપુટીમાં પુષ્કળ ભાવ ભરેલો છે એ વાત આ ત્રણ પદ્મોને અંગે મહાર્ચગરિસૂરએ જે વિવરણ કર્યું છે તે જોતાં સહેજે જણાય છે. આ સૂરવરે નંદીની શક્તિમાં આ ત્રણ પદ્મોના વિવરણ માટે ૪૨ પત્રમાં લખાણ રજૂ કર્યું છે. પ્રથમ પદ્મનું વિવરણ પત્ર ૨ આ—પત્ર ૧૫ આ સુધીનો ભાગ રોકે છે. એની રીતે બીજા પદ્મનું વિવરણ પત્ર ૧૫ આથી શરૂ થઈ પત્ર ૨૩ આ ઉપર પૂરું થાય છે. ત્રીજા પદ્મનું વિવરણ પત્ર ૨૩ આથી પત્ર ૪૨ આ સુધી ચાલે છે. આમ આ પદ્મત્રિપુટીનું વિસ્તૃત વિવરણ વિવિધ દાર્શનિક અર્ચઓથી એતપ્રોત છે. એમાં જે દાર્શનિક સાક્ષી-પાઠો અપાયા છે તેનાં મૂળ સ્થળોને લગતો લેખ ‘આત્માનંદ પ્રકાશ’ (પુ. ૫૬) ના અં. ૬૫-૮ માં એમ ચાર કટકે છપાયો છે.

પાઠાંતર—નંદી ઉપર સમભાવભાવી હરિભદ્રસૂરિની ટીકા છે. અને એમની પૂર્વે થઈ ગયેલા જિનનાસગણિ મહત્તરની સુણિણ (ચૂણિ) પણ છે. પરંતુ એ એમાંથી એકમાં દાર્શનિક બિહાષોહ નથી, બાકી શબ્દાર્થ સમજવા માટે—પદ્મનો ભાવાર્થ જણાવવા માટે તો આ બંને સાધનો પરિપૂર્ણ છે. વિશેષમાં સુણિણના બીજા પત્રમાં તો પ્રથમ પદ્મના ઉત્તરાર્ધને અંગે નીચે મુજબના પાઠાંતરની નોંધ છે :—

“જિણવસયો સલલિયવસમવિક્રમગતી મહાવીરો”

ઉપર્યુકત પદ્મત્રિપુટીનો પદ્યાર્થ હું આપું તે પૂર્વે કેટલાક શબ્દ અને શબ્દ-ગુરૂછના અર્થ હું આપું છું

જયદ્ આનો અર્થ વિજયવંતા વર્તે છે, વિજયી છે એમ છે. અહીં વિજયથી શ્રોત્રેન્દ્રિયાદિના વિષયો, કષાયો, પરીષદો, ઉપસર્ગો, ઘાતિ-કર્મ અઘાતિ-કર્મો તેમજ પર-વાદીઓ ઉપરનો વિજય સમજવાનો છે.

જગજીવજોળીવિયાગઓ આનો એક અર્થ એ છે કે જગતમાં રહેલા જીવોનાં ઉત્પત્તિ સ્થાનોને વિશેષ કરીને જણનાર. બીજો અર્થ એ છે કે (ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશ અને પુદ્ગલરૂપ અચેતન) જગતને, (સર્વે) જીવોને તેમજ (જીવો અને અજીવ પદાર્થોનાં) ઉત્પત્તિ સ્થાનોને જણનાર. કયો પદ્યાર્થ કયાં ઉત્પન્ન થશે, કયાં નાશ પામશે, અને કયાં ટકી રહેશે એનો વિશિષ્ટ યોધ ધરાવનાર, સચિત્તાદિ યોનિઓ અથરા ૮૪ લાખ યોનિઓના જણનાર તેમજ કયા કર્મને લઈને કઈ યોનિમાં જીવ ઉત્પન્ન થશે એ જણનાર એમ અહીં ‘જણનારનો અર્થ વ્યાપકપણે સમજવાનો છે. આથી સર્વ ભાવને સર્વ પ્રકારે જણનાર કેવલજ્ઞાની યાને સર્વજ્ઞ એ અર્થ સમજવાનો છે, આમ અહીં કેવલજ્ઞાનના પ્રતિપાદનથી ઉત્તરાર્થ-સંપત્તિ કહી છે.

૫ આતું નામ એના લેખક મુનિ શ્રીજંપૂવિજયજીએ ‘શ્રી નંદીસૂત્રમત્તથજિરિયા શક્તિમાં આચતા સાક્ષિપાઠોનાં મૂલસ્થાનો’ એમ રાખ્યું છે.

૬ જુઓ અનુક્રમે પૃ. ૮૮-૯૨, ૧૧૧-૧૧૬, ૧૩૬-૧૪૧ ને ૧૫૨-૧૬૩

૭ સ્તુતિના બે પ્રકાર છે (અ) પ્રમાણરૂપ અને (આ) અસાધ્યા=જી શુણ્ણના કીર્તનરૂપ. પહેલી પ્રણમરૂપ સ્તુતિ સામર્થ્યથી જણાય છે. બીજા પ્રકારની સ્તુતિના બે ભેદ છે. (અ) સ્વાર્થ સંપત્તિ જણાવનારી અને (આ) પરાર્થ સંપત્તિ જણાવનારી. તેમાં સ્વાર્થથી યુક્ત જન પરાર્થ માટે સમર્થ અને છે આથી અહીં સ્વાર્થ-સંપત્તિ પ્રથમ કહી છે.

અંક : ૬]

નંદીની આઘ પદત્રિપુટી

[૬૫

જગગુરુ આનો અર્થ 'જગતના ગુરુ' એમ થાય છે, જે પદાર્થ જેવો છે તે પ્રકારે શિષ્યોને તેનું પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી 'જગદ્ગુરુ' કહ્યા છે. અન્ય રીતે વિચારીએ તો 'જગત'થી સર્વ જીવો સમજવાના છે. એમને ભગવાન શાસ્ત્રનો અર્થ કહે છે—તીર્થંચ, મનુષ્ય અને દેવની પર્યાયામાં ધર્મ કહે છે—જે (અકૃત) જે પૃથ્થે તેનો ઉત્તર આપે છે. આ અપેક્ષાએ એઓ 'જગદ્ગુરુ' છે, અને આ એમની પરોપકારિતા પ્રદર્શિત કરે છે. આ પણ 'સ્વાર્થ-સંપત્તિ' ધીતન કરે છે.

જગાનેત્રો આનો અર્થ જગતને આનંદ (કારી) એમ છે. અહીં 'જગત' શબ્દથી સંસૃતી પંચેન્દ્રિય જીવો સમજવા. એમને તીર્થંકરની અમૃતમય મૂર્તિના દર્શનથી અને મુકિતરૂપ અમૃત્યુદયને પ્રાપ્ત કરાવનારા એમના ધાર્મિક ઉપદેશથી આનંદ થાય તેમ છે. આમ આ લોકમાં અને પરલોકમાં તીર્થંકર સંસૃતી પંચેન્દ્રિયોને ભવ્ય જનોને પ્રમોદના કારણરૂપ હોવાથી એમણે 'જગણુદો' કહ્યા છે. આ દ્વારા 'પરાર્થ-સંપત્તિ' કહી છે. ચૂર્ણીકારના કથન મુજબ કોઈ પણ જીવને હાનિ ન થાય એવો ઉપદેશ આપનાર હોવાથી આનંદકારી છે. આ દ્વારા હિતની ઉપદેશકતા દર્શાવાઈ છે.

જગણાદો આનો અર્થ જગતના નાથ એમ છે. અન્ય દ્વારા જીવોને થતા પરિભવથી એમનું રક્ષણ કરનાર—મન, વચન અને કાયાથી કૃત, કારિત અને અનુમત એમ ત્રણ પ્રકારે જીવને સંકટમાંથી અચાવનાર હોવાથી 'જગન્નાથ' કહ્યા છે.

જે પદાર્થ જેવો છે તેવો જ તેને કહી ખોટી પ્રશ્નપણરૂપ અપાયથી જીવોનું રક્ષણ કરનાર હોવાથી 'જગન્નાથ' એ બિરુદ સાર્થક ઠરે છે. 'નાથ' એટલે યોગ અને ક્ષેમના કરનાર. 'જગણુદો' દ્વારા પણ, 'પરાર્થ-સંપત્તિ' કહી છે. વળી તીર્થંકર એ જગતના નાથ છે એટલે સર્વે જીવો 'સનાથ' ગણાય—કોઈ 'અનાથ ગણાય નહિ.

જગવંધુ આનો અર્થ 'જગતના અંધુ' એમ થાય છે. આહસાત્મક ઉપદેશ આપી સુખ પ્રાપ્ત કરાવનાર હોવાથી આ વિશેષણ ધરે છે. જે પોતાને કે અન્યને આપતિ આવી પડતાં એ અન્યનો ત્યાગ ન કરે તે 'અંધુ' કહેવાય. ભગવાન પરીપહો અને ઉપસર્ગોથી પીડાવા છતાં અન્ય જીવોને વિષે અંધુભાવ કાયમ રાખે કે એથી એમને જગવંધુ' કહ્યા છે, આ દ્વારા પણ 'પરાર્થ-સંપત્તિ'નો ઉદ્દેશ્ય કરાયો છે.

જગપિપ્યામહો. આનો અર્થ જગતના પિતામહ અર્થાત્ દાદા. એમ થાય છે. અહિં-સાદિ લક્ષણથી યુક્ત ધર્મ એ સર્વ જીવોનું રક્ષણ કરે છે. માટે એ ધર્મ પિતાતુલ્ય છે. ધર્મ જીવોને દુર્ગતિમાં જતા અચાવે છે અને સદ્ગતિ અપાવે છે :—શુભસ્થાનમાં સ્થાપે છે. આવા ઉત્તમ ધર્મના અરૂપક ભગવાન છે. એથી એઓ 'જગતના પિતામહ' કહેવાય. આ વચન દ્વારા ધર્મને ઉદ્દેશીને આદિપુરુષતા દર્શાવાઈ છે. આ દ્વારા પણ 'પરાર્થસંપત્તિ' કહેવાઈ છે. **મયચં**. આનો અર્થ ભગવાન અર્થાત્ ભગથી યુક્ત એમ છે. 'ભગ' સમગ્ર ઐશ્વર્ય, રૂપ, યશ, લક્ષ્મી, ધર્મ અને પ્રયતન એ છ અર્થોનું સૂચન કરે છે. ૮

૮ આ છ અર્થ, 'નમુચ્ચુલુ' માંના 'ભગવંતાણ્' પદ પછીનાં એટલે કે 'આદિગણ' થી માંડીને 'મોઅગણ્' સુધીનાં પદોમાં કેવી રીતે ચરિતાર્થ થાય છે એ વાત મને આગમે છાન્ડકે સમજાવી હતી. ત્યારબાદ કાલાંતરે એમણે મારી વિજ્ઞપ્તિ અનુસાર એ વિષય એમના શિષ્યરત્ન શ્રી ચન્દ્રસાગરસૂરિજીને સમજાવી, એ ઉપરથી એ બાબત 'સિદ્ધચક' (વર્ષ ૧૫, અં. ૨-૩)માં 'ભગવંતાણુનું રહસ્ય' એ શીર્ષકપૂર્વક અપાઈ છે એટલે આ વિષય હું અહીં ચર્ચાનો નથી.

[૬૬]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

[ભાગ : ૧૯]

‘ભગવાન’ એમ કહીને ‘સ્વાર્થ-સંપત્તિ’ તેમજ ‘પરાર્થ-સંપત્તિ’ એમ ઉભય-સંપત્તિનું કથન કરાયું છે, કેમકે ઐશ્વર્યાદિ એ પોતાને તેમજ પરને ઉપકારી છે.

‘જયદ્’ આ ક્રિયાપદ ફરીથી વપરાયું છે તેથી કંઈ વાંધો આવતો નથી. કેમકે સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, તપ, ઔષધ, ઉપદેશ, સ્તુતિ, પ્રયાણ અને સંતોના શુભોના ધર્મતંત્રમાં, પુનરુક્તિ કંઈ દોષને પાત્ર ગણાતી નથી.

પાઠાંતર વિચાર—તીર્થ કર એ જ વૃષભ છે, કેમકે એઓ સંયમનો ભાર વહન કરે છે. સુભાવપૂર્વક-ઉપયોગ પૂર્વકનું ચલન ‘લલિત’ કહેવાય છે. ડાખા અને જમણા પગનો અથવા આગલા અને પાછલા પગનો ક્રમપૂર્વકનો ઉપાડ તે ‘વિક્રમ’ છે. દ્વિપદને અંગે તો એક જ પગનો ઉપાડ વિક્રમ છે.

અન્ય વ્યાખ્યા—હરિભદ્રસંસ્કૃત ટીકા (પત્ર ૫) માં કહ્યું છે કે કેટલાક વિદ્વાનો આ પ્રથમ પદ્યરૂપ સ્તુતિની જુદી રીતે વ્યાખ્યા કરે છે તો ત્યાં પણ પુનરુક્તિનો સક્ષમ સુચિ-ઓએ વિચાર કરવો ઘટે. આ અન્ય વ્યાખ્યા શી છે તે જાણવું યાકી રહે છે.

પ્રથમ પદ્ય દ્વારા જે સ્તુતિ કરાઈ છે તેથી તીર્થ કરોને અંગે આદિ કે અંત નથી એ દર્શાવાયું છે, અર્થાત્ અચાર સુધીમાં અનંત તીર્થ કરો થઈ ગયા છે એ વાત સ્પષ્ટવાઈ છે.

પ્રથમ પદ્ય દ્વારા સામાન્ય નમસ્કાર કરી આસન્ન ઉપકારી અને વર્તમાન શાસનના અધિપતિ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીની સ્તુતિ કરાઈ છે એ આપણે હવે વિચારીશું.

સુચાળં પમવો એટલે આચાર વગેરે જુતોના-સકળ શાસ્ત્રોના ઉત્પત્તિસ્થાન રૂપ એ આચાર વગેરેનો અર્થ મહાવીર સ્વામીએ કહ્યો છે એથી એમનો આ રીતે નિર્દેશ કરાયો છે.

અપચ્છિમો એટલે અપશ્ચિમ. ‘પચ્છિમ’ શબ્દ સારો ન ગણાય એથી ‘અપચ્છિમ’ એવો પ્રસંગ કરાયો છે અથવા પશ્ચાતુર્વર્તી પ્રમાણે મહાવીરસ્વામી અપચ્છિમ છે એટલે કે પહેલા છે અને ઋષભદેવ પશ્ચિમ છે-છેલા છે. અથવા જેમના પછી આ અવસરપિણી કાળમાં અહીં ભરતસેત્રમાં અન્ય તીર્થ કર થયા નથી અને થનાર નથી એવા આ મહાવીર સ્વામી છે એટલે એ દૃષ્ટિએ એઓ ‘અપશ્ચિમ’ છે.

આચાર વગેરેનો અર્થ તો ઋષભદેવ વગેરે તીર્થ કરોએ પણ કહ્યો છે. એમનાથી મહાવીરસ્વામીની ભિન્નતા દર્શાવવા માટે ‘તીર્થ કરોમાં અપશ્ચિમ’ એમ કહ્યું છે.

ગુરુ લોગાળં આનો અર્થ લોકોના ગુરુ એવો થાય છે. ‘લોક’થી સામાન્ય સંજ્ઞા હવે અથવા સમ્યક્દર્શનાદિથી વિભૂષિત સંયત જનો સમજવાના છે. આ લોકોને શાસ્ત્રોના બોધ મહાવીરસ્વામીથી થાય છે. એ અપેક્ષાએ એઓ એમના ‘ગુરુ’ છે-એમને એઓ ‘પૂજ્ય’ છે.

મહાપ્તો એટલે મહાત્મા અર્થાત્ અચિંત્ય શક્તિરૂપ સ્વભાવવળા મહાવીરસ્વામી મહાત્મા છે, કેમકે એમનામાં અકર્મવીર્યરૂપ સામર્થ્ય છે અને એમનામાં સર્વશક્તિ વિશિષ્ટ લઘ્વિરૂપ સામર્થ્ય છે. એઓ અનંતજ્ઞાનરૂપ શક્તિથી વિભૂષિત છે.

મહાવીરો એટલે મહાવીર. કથાયાદિ ઉપર એમણે પૂરેપૂરો વિજય મેળવેલો હોવાથી એઓ મોટા વીર છે.

હવે અતિશયોના સૂચનરૂપ સ્તુતિ ત્રીજા પદ્યમાં કરાઈ છે તે આપણે વિચારીશું.

મદં એટલે કલ્યાણ.

અંક : ૬]

નંદીની આઠ પદ્મત્રિપુટી

[૯૭

સત્ત્વજગુજ્જોયગસ્સ એટલે સમસ્ત જગતનો ઉદ્દઘોત અર્થાત્ પ્રકાશ કરનાર આ જ્ઞાનાતિશય સૂચવે છે :

જિજ્ઞસ્સ એટલે જિનનું. રાગ વગેરેના વિજેતા હોવાથી 'જિન' કહેવાય છે. આ વિશેષણ 'અપાયાપગમ' નામના અતિશયનું ઘોતન કરે છે. અહીં ડોઠ શંકા ઉઠાવે કે 'અપાયાપગમ' અતિશયની પ્રાપ્તિ પછી 'જ્ઞાનાતિશય' હોય છે તો અહીં આ અતિશયોનો વ્યતિક્રમ છે તેનું કેમ ? તો આનો ઉત્તર એ છે કે સમારંભમાં ફળની પ્રધાનતા છે એ દશાવાનો અહીં હેતુ રખાયો છે.

સુરાસુત્નમંલિયસ્સ એટલે કે દેવો અને દાનવો દ્વારા નમસ્કાર કરાયેલા. આ 'પૂજ્ઞતિશય' સૂચવે છે. પૂજ્ઞતિશય અન્ય રીતે ઘટી નહિ શકે તેમ હોવાથી 'વચ્ચનાતિશય' સમજી લેવાનો છે કેમકે વચ્ચનાતિશય વિના પૂજ્ઞતિશય હોતો નથી. દેવો ભગવાનના વૈભવને અનુરૂપ પૂજ્ઞ કર્યા વિના એમને નમસ્કાર ન કરે એવો એમનો આચાર છે. આ પૂજ્ઞ તે આઠ મહાપ્રતિહાર્યરૂપ છે.

ધુયરયસ્સ એટલે જેમની કર્મરૂપ રજૂ દૂર થઈ છે એવા. આ ઉપરથી સર્વ પ્રકારના સાંસારિક કલહોથી મુક્ત બનેલા એમ સૂચવાયું છે અને એ દ્વારા મુક્ત અવસ્થાનું ઘોતન કરાયું છે—અર્થાત્ મહાવીરસ્વામી મોક્ષે ગયા છે એ વાત અહીં કરી છે.

આ સ્તુતિમાં 'હો' અર્થસૂચક 'મવતુ' શબ્દનો અધ્યાહાર સમજવાનો છે.

શંકા અને સમાધાન—ભગવાન સંસારસાગર તરી ગયા છે એટલે એઓ સદા ઉત્કૃષ્ટ કલ્યાણરૂપ છે તો પછી એમનું કલ્યાણ હો એમ કેમ કહ્યું છે. વળી સ્તુતિ કરનાર જે કંઈ કહે તે અધું થતું નથી તો 'કલ્યાણ હો' એ કહેવાનું શું કારણ છે? આનો ઉત્તર એ છે કે આમ કલ્યાણ કહેનાર અને સાંભળનારની મન, વચ્ચન અને કાયાની કુશળ પ્રવૃત્તિનું એ કારણ બને છે એટલે એમાં કશો દોષ નથી.

પદાર્થ—આ દ્વારા હું સામાન્ય અર્થ રજૂ કરું છું, કેમકે વિશેષ આપ્તોનું આ પૂર્વે મેં સૂચન કર્યું છે.

જગતના જીવોનાં ઉત્પત્તિ-સ્થાનોના જાણકાર, જગદ્ગુરુ અને જગતને આનંદરૂપ એવા (તીર્થ)કર) ભગવાન વિજયી વર્તે છે. જગતના નાથ, જગતના અંધુ અને જગતના પિતામહ એવા ભગવાન જય પામે છે. જ્ઞાતોના ઉત્પત્તિ કારણરૂપ, તીર્થકરોમાં અપદ્મિમ, લોકોના ગુરુ અને મહાત્મા એવા મહાવીર (સ્વામી) જયવંતા વર્તે છે. સમસ્ત વિશ્વના પ્રકાશક, જિન, સુરોને અને અસુરોને પૂજ્ય અને (કર્મરૂપ) રજયી રહિત એવા વીર (પરમાત્મા)નું કલ્યાણ હો, કલ્યાણ હો.

દાર્શનિક વિષયો—જીવની સિદ્ધિ અને એ દ્વારા 'આવાંક' મતનું ખંડન શાબ્દ-પ્રામાણ્ય, 'સંસાર-યોગ્ય' મતનું નિરસન, વચ્ચનની અપૌરુષેયતાનું ખંડન, સર્વ જ્ઞાતોની પૌરુષેયતા, "અગ્નિહોત્રં જુહુયાત્ સ્વર્ગકામઃ" એ પંક્તિના અર્થનો વિચાર, શિષ્ટવ એટલે શું, સર્વજ્ઞની સિદ્ધિ, નૈરાત્મ્યનું ખંડન, સંતાન-ખંડન, વાચ્ય-વાસક-ભાવનું ખંડન, અન્વયિ-જ્ઞાનની સિદ્ધિ, 'સાંખ્ય'મત પ્રમાણે મુક્તિનું નિરસન તેમજ ધર્મ અને ધર્મીનો ભેદભેદ એમ વિવિધ વિષયોના વિશદ વ્યાખ્યાકાર મલ્લથગિરિસરિએ ઉપર્યુક્ત પદ્મત્રિપુટીના વિવરણમાં નંદીની વૃત્તિમાં રચ્યો છે.

સૂચન—સૂચવવા લલચાઉં છું કે આ પદ્મત્રિપુટી એના ઉપર્યુક્ત વિવરણ, વગેરે સહિત સ્વતંત્ર પુસ્તિકાઓ પ્રસિદ્ધ થાય તો દાર્શનિક અભ્યાસ માટે એ અગત્યના સાધનની ગરજ સારી શકાશે.

Shri Jaina Satya Prakasha. Regd. No. B. 3801 શ્રી જન સત્ય પ્રકાશ

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

અંગે સૂચના

યોજના

૧. શ્રી. જૈનધર્મ સત્ય પ્રકાશક સમિતિ દ્વારા 'શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ' માસિક ૧૭ વર્ષ થયા પ્રગટ કરવામાં આવે છે.

૨. એ સમિતિના આજીવન સંરક્ષક તરીકે રૂ. ૫૦૦] આ૦ દાતા તરીકે રૂ. ૨૦૦] આ૦ સદસ્ય તરીકે રૂ. ૧૦૧] રાખવામાં આવેલા છે. આ રીતે મદદ આપનારને માસિક કાયમને માટે મોકલવામાં આવે છે.

વિનંતિ

૧. પૂજ્ય આચાર્યાદિ મુનિવરો ચતુર્માસનું સ્થળ નક્કી થતાં અને શેષ કાળમાં બ્યાં વિહરતા હોય એ સ્થળનું સરનામું માસિક પ્રગટ થાય એના ૧૫ દિવસ અગાઉ મોકલતા રહે અને તે તે સ્થળે આ માસિકના પ્રચાર માટે ગ્રાહકો બનાવવાનો ઉપદેશ આપતા રહે એવી વિનંતિ છે.

૨. તે તે સ્થળોમાંથી મળી આવતાં પ્રાચીન અવશેષો કે ઐતિહાસિક માહિતીની સૂચના આપવા વિનંતિ છે.

૩. જૈનધર્મ ઉપર આક્ષેપાત્મક લેખો આદિની સામગ્રી અને માહિતી આપતા રહે એવી વિનંતિ છે.

ગ્રાહકોને સૂચના

૧. "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ" માસિક પ્રત્યેક અંગ્રેજી મહિનાની ૧૫મી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

૨. આ માસિકનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩] તથા રૂપિયા રાખવામાં આવ્યું છે.

૩. માસિક વી. પી. થી ન મંગાવતાં લવાજમના રૂ. ૩] મનીઓર્ડરદ્વારા મોકલી આપવાથી અનુકૂળતા રહેશે.

૪. આ માસિકનું નવું વર્ષ દિવાળીથી શરૂ થાય છે. પરંતુ ગ્રાહક ગમે તે અંકથી બની શકાય.

૫. ગ્રાહકોને અંક મોકલવાની પૂરી સાવચેતી રાખવા છતાં અંક ન મળે તો સ્થાનિક પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી અમને સૂચના આપવી.

૬. સરનામું બદલાવવાની સૂચના ઓછામાં ઓછા ૧૦ દિવસ અગાઉ આપવી જરૂરી છે.

લેખકોને સૂચના

૧. લેખો કાગળની એક તરફ વાંચી શકાય તેવી રીતે શાહીથી લખી મોકલવા.

૨. લેખો ટૂંકા, મુદ્દાસર અને વ્યક્તિગત ટીકાત્મક ન હોવા જોઈએ.

૩. લેખો પ્રગટ કરવા ન કરવા અને તેમાં પત્રની નીતિને અનુસરીને સુધારોવધારો કરવાનો હક તંત્રી આધીન છે.

મુદ્રક : ગોવિંદલાલ જગશીભાઈ શાહ, શ્રી શારદા મુદ્રણાલય, પાનકેર તાકા, અમદાવાદ.

પ્રકાશક : ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ

શ્રી. જૈનધર્મ સત્ય પ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જ્વેશિંગબાઈની વાડી, ઘીકાંટા રોડ-અમદાવાદ